

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....3

I-БОБ. АХОЛИДАН ЖАМФАРМАЛАР ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ - ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ВА УЛАРНИНИГ ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ АҲАМИЯТИ

1.1. Тижорат банклари томонидан пул маблағларини омонатларга жалб қилиш ва унинг банк фаолиятидаги ўрни.....6

1.2. Аҳоли омонатларининг иқтисодий мазмуни , турлари ва уларниг ҳуқуқий асослари15

II-БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ЎРТАСИДА АҲОЛИ ОМОНАТЛАРИНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ БҮЙИЧА РАҶОБАТНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ.

2.1. Тижорат банкларининг депозит операциялари ва уларниг амалий ҳолати таҳлили.....26

2.2. Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича раҷобат.....36

2.3. Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилишда халқаро амалиётнинг ўрни.....46

III-БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ЎРТАСИДА АҲОЛИ ОМОНАТЛАРИНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ БҮЙИЧА РАҶОБАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....53

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.....64

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....68

ИЛОВАЛАР

Кириш

Мавзунинг долзарбилиги. Мамлакатимизда аҳолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига кўпроқ жалб қилиш, жозибадор омонатларни мунтазам жорий этиш орқали уларнинг манфаатдорлигини ошириш ҳамда энг муҳими омонатчиларнинг ишончини янада мустаҳкамлашга қаратилган қонунчилик базасини хар томонлама такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилмокда. Фаолият кўрсатаётган тижорат банклари томонидан аҳолининг бўш пул маблағларини банклардаги омонатларга жалб қилган ҳолда уларга қўшимча даромад олиш имкониятларини яратиш йўлида изчил саъй-харакатлар олиб борилмокда. Бунинг замирида халк фаровонлигини ошириш, аҳолининг турмуш даражасини юксалтириш мақсади ётгани эътиборга моликдир.

Таъкидлаш жоизки, Президентимизнинг банк тизимини ривожлантириш ва уни такомиллаштиришга қаратилган бир қатор фармонлари ва қарорлари қабул қилинмокда. Айниска, сўнгги йилларда бу борада қабул қилинган қонуний ҳужжатлар республика банк тизимини ривожлантириш ва уни жаҳон андозаларига мувофиқлаштириш муҳим қадам бўлди.

Президент Ислом Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурларнинг энг муҳим устувор йуналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 13 февралда бўлиб ўтган мажлисидаги маърузаларида: «Бугунги кунда банкларда омонатларнинг кўпайишига, уларнинг банк тизимига жалб этилишига нималар тўсқинлик қилаётганини ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиш ва бу борада қўшимча чора-тадбирлар кўриш керак. Бу ўринда гап аҳолии ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш маблағларини банк секторига жалб қилишда таъсиран ва узок муддатли рағбатлантириш омилларини ташкил этиш, иқтисодиётнинг реал секторига кредит ажратишни кўпайтириш учун банкларнинг имкониятини кенгайтириш хақида бормокда» деб таъкидлайди.

Бугунги кунда банкларимизнинг умумий активлари ҳажми аҳоли ва юридик шахсларнинг ҳисоб ракамларидағи маблағлардан икки баробардан ҳам кўпдир. Бу эса ушбу маблағларни ишончли ҳимоя қилиш хамда уларга ўз вақтида ва тўла ҳажмда хизмат кўрсатишни кафолатлади.

Малумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонига биноан фуқароларнинг банклардаги омонатлари, уларнинг микдоридан қатъий назар, давлат томонидан тўла кафолатланади.

Бугунги кунда мамлакатимиз банк тизими капиталининг етарлилик даражаси банк назорати бўйича ҳалкаро Базел қўмитаси талаблари асосида белгиланган ҳалкаро стандартлардан қарийб уч баробар кўп эканини таъкидлаш жоиз.

Ҳалқаро стандартлар асосида самарали банк назоратининг амалга оширилиши, банк ликвидлиги ва активлари сифати устидан доимий мониторинг олиб борилиши мамлакатимиз банкларига етакчи ҳалқаро рейтинг агентликларининг ижобий рейтинг баҳоларини олиш имкониятини берди.

Банкларда баркарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган ва жойлаштирилган депозит сертификатлари 2013 йил 1 январь ҳолатига кўра, 445,6 млрд. сўмни ҳамда инвесторлар ўртасида жойлаштирилган тижорат банкларининг узок муддатли облигациялари 258,7 млрд. сўмни ташкил қилди.¹

Аҳоли омонатларини банкларга жалб қилишни кенгайтириш учун авваламбор аҳолини ишончини қозониш зарур. Чунки аҳоли ўз пул маблағларини тўлиқ ҳажмда ва ўз вақтида қайтариб олишига кўзи етмагунча банкларга ўз омонатларини хеч қачон топширмайди бу эса мавзунинг долзарблигини белгилаб беради.

¹ 2012 йилда пул кредит соҳасидаги вазиятва монетар сиёсатнинг 2013 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари.

Битирув малакавий ишининг максади ва вазифалари. Тижорат банкларини аҳоли жамғармаларини банкларга жалб қилишдаги мавжуд камчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф этишдан иборат.

- Тижорат банклари томонидан пул маблағларини омонатларга жалб қилиш ва унинг банк фаолиятидаги ўрни аниқлаш;
- Аҳоли омонатларининг иктиносидий мазмуни , турлари ва уларнинг ҳукуқий асосларини ўрганиш;
- Тижорат банкларининг депозит операциялари ва уларнинг амалий ҳолатини таҳлил қилиш;
- Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича рақобатни ўрганиш;
- Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилишда халқаро амалиётнинг тахлилини ўрганиш;
- Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича ривожлантириш истиқболлари юзасидан хulosса ва таклифлар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишнинг обьекти ва предмети. Битирув малакавий ишнинг обьекти сифатида ТИФ “Миллий банки” ва ОАТБ “Узсаноаткурилишбанки” танлаб олинди. Битирув малакавий ишнинг предмети тижорат банкларининг жамғарма операциялари.

БМИ нинг таркиби ва ҳажми. Битирув малакавий иши кириш, Зта асосий боб, хulosса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I-Боб. Аҳолидан жамғармаларини жалб қилишнинг иқтисодий-хуқуқий асослари ва уларнинг тижорат банклари фаолиятидаги аҳамияти

1.1 Тижорат банклари томонидан пул маблағларини омонатларга жалб қилиш ва унинг банк фаолиятидаги ўрни

Аҳоли омонатлари банкларда маълум вактда қолиб, кредиторларга маълум даромад келтиради ёки бепул банк хизматларини беради ва шунинг билан бирга банкка ҳам даромад келтиради. Банкларнинг даромади ссудалардан олинган фоиз сўммасидан омонатчиларга тўланадиган фоиз сўммаси ўртасидаги фарқдан келиб чиқади.

Жалб қилинган маблағлар ва уларнинг ҳаракати, тижорат банкларда маҳсус раамларда акс эттирилади. Юридик шахслар учун ҳисоб-китоб рақами очилади, бошқа банклардан жалб қилинган маблағларнинг ҳисоби корреспондент ҳисоб рақамда юритилади. Аҳолидан жалб қилинган маблағларга банк алоҳида ҳисоб-рақам очади. Депозит ва жамғарма сертификатлари ҳамда банк вексеклари бошқа рақамда юритилади.

Мижозлардан ва бошқа кредиторлардан маблағ олиш — банкларнинг пассив операцияларнинг асосий кўриниши ҳисобланади. Банкларро рақобат натижасида, яъни жамғарма қўйилмаларни кўпроқ жалб қилиш натижасида мижозларга ҳар хил қулайликлар яратиш банкларнинг асосий мақсади бўлиб қолди. Бу жараён натижасида янги депозитларнинг шакли вужудга келмоқда. Масалан, ATC рақамлари. ATC (automatic transfert from saving) бу рақам омонатдан автоматик равища пул тўлаш. Омонатчининг шартномаси асосида ўз иш ҳақлари ёки бошқа даромадлари омонатига келиб тушгандан сўнг банк уни керакли, масалан коммунал тўловлар ёки шунга ўхшаш тўловларни автоматик тарзда тўлайди. Рақобат қилаётган банклар ўз депозитларини кўпайтириш учун сифатини яхшилашга ҳаракат қиласиди. Бунга эриши учун ҳар хил методлар ишлаб чиқади. Аммо банкларнинг умумий методлар куйидагича:

- депозит операциялари фойда келтириши ёки фойда

олиш учун кулайлик яратиши керак ва депозит операциялари ҳар хил бўлиши керак.

- депозит операцияларни ташкил этишда асосий эътиборни муддатли қўйилмаларга қаратиш керак. Банк жалб қилинган маблағлари ўз таркиби бўйича турличадир. Уларнинг энг асосий миқдори мижоз билан ишлаш жараёнида ва бошқа кредит ташкилотларидан олинган маблағлардан шаклланади. Оманатнинг олиниши ҳақида оғахлантирувчи қўйилма мижоз томонидан маблағни олинишини хохласа, банкни бу ҳақида шартномада белгиланган муддат тугашидан аввал огохлантириш керак. Бу қўйилманинг муддати қанча ўзок бўлса фоиз ставкаси ҳам шунчалик юқори бўлади. Муддатли депозитнинг сўммаси йириклиштирилган бўлиши керак ва шартнома муддати тугагунча ўзгармаслиги лозим. Муддатли депозитлар ҳисоб китоб учун ишлатилмайди. Омонатчи ўз маблағларини шартнома муддати тугамасдан олмоқчи бўлса, у ҳолда депозитор шартномада келишилган фоизни қисман ёки талаб қилиб олгунгача бўлган депозит фоизи даражасида олади. Банклар депозит шартнома формаларини ўзлари тўзади. Шартнома икки нусхада тўзилади: биринчиси мижозда, иккинчиси эса банкнинг кредит ёки депозит бўлимида сақланади. Шартномада депозит сўммаси, амал қилиш муддати, шартнома муддати тугаганда депозитор оладиган фоиз даражаси, мижозни мажбурияти ва хукуклари, банкни мажбурияти ва хухуқлари, томонларнинг шартномадаги талабларни бажаришлари, келишмовчиликларни хал қилиш тартиблари кўрсатишади. Банк шартномада кўрсатишган ҳамма мажбуриятларини ўз вақтида бажарилишига жавобгардир. Агар бу мажбуриятлар бажарилмаса, депозитор банқда депозити берилмагани ёки фоизлари тўлиқ тўланмагани учун банқдан жарима ёки устама хақ талаб қилишга ҳақли. Мижоз ва банк орасидаги келишмовчиликлар арбитраж суди жараёнида хал қилиниши шарт.

Банк операцияси даромадлилиги тўғридан-тўғри банк ресурсларининг сифатига боғлиқ. Банк ресурсларининг сифати, унинг муддати бўйича детал классификацияси, ишлатилганлиги учун тўлов, қўйилманинг эфективлигини ўз ичига олади.

Бозор муносабатлари шароитида Давлатимиз ички сиёсатиниг асосий йўналишларидан бири - Республикамиз аҳолисининг турмушини моддий ва маънавий жиҳатдан оширишdir. Бу эса Республикамиз халқ, хўжалигини ижтимоий-иктисодий ривожланишини тақозо этади. Бу вазифани бажариш учун ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларини сифат жиҳатидан янги поғонага қўтариш, чет давлатлар тажрибасидан фойдаланиш, қўшма корхоналар ташкил этиш, чет эл инвестицияларини жалб қилиш, хом ашёни қайта ишлашни ривожлантириш ва товар ишлаб чиқаришни кўпайтириш лозим. Республикамиз ижтимоий-иктисодий ривожланишини тезлаттириш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, жамғарма ишини ривожлантириш ва аҳоли пул даромадларини ташкил қилиниши ва кўпайиши учун асосий шарт-шароит ҳисобланади. Аҳоли пул даромадларининг кўпайиши эса аҳоли пул жамғармалариниг кўпайишига асос бўлади.

Аҳоли пул жамғармалари бу - аҳолиниг истеъмол мақсадларига вақтинча ишлатилмай бўш турган, кредит муассасаларининг бирида ёки аҳолининг ўз кўлида йигилган, меҳнатдан топган даромадининг бир қисмидир. Аҳолининг асосий қисми ўзларининг ортиқча пул маблағларини банк муассасаларига омонатлар бўйича очилган ҳисоб варакларга қўядилар. Аҳолининг яна бир қисми давлат суғурта шартномаларини тўзиш асосида ортиқча пул маблағларини давлат суғурта ташкилотига ўтказадилар. Ҳозирги даврда аҳолининг қимматбаҳо қофозларга бўлган қизиқишлари тобора ортиб бормоқда. Кўпчилик ўзининг бўш турган пул маблағларини тижорат банклари ва турли корхоналар томонидан муомалага чиқарилган акцияларга жойлаштиrmоқдалар. Демак, ҳар бир фуқаро ўзи истаган, ўзи учун қулай бўлган кўринишда ўз жамғармаларини ташкил қилиши мумкин.

Умуман олганда, аҳоли жамғармалари мақсадли ҳарактерга эга, яъни улар бирор мақсадни кўзлаб йиғилади. Масалан: бир ойлик маошга телевизор, мебель, машина ёки мўзлатгич каби товарларни сотиб олиш мумкин эмас. Шунинг учун, банкдаги ҳисобварақларда аста-секин пул маблағларини йиғиб, маълум бир сўмма йиғилгандан сўнг, уни олиб, керакли товарни сотиб олиш мумкин. Аҳолининг турмуш даражаси ортиб борган сайин унинг истеъмол структураси ортиб боради. Уларнинг ҳаражатлари олдиндан пул йиғилишини тақозо этади. Бу эса янги омонат турларининг пайдо бўлишига олиб келади.

Баъзи ота-оналар даромадларининг кундалик истеъмолдан ортиқча қисмини ўз фарзандлари вояга етиши, уйланиб мустақил ҳаётга қадам қўйиши, олий ўқув юртини битириш вақтига ва ҳокозо ҳолларда совға сифатида банкдаги омонатлар бўйича юритиладиган ҳисобварақаларга кўядилар.

Мехнаткашларнинг маълум бир қисми ўзларининг меҳнат фаолияти жараёнида ортиқча пул маблағлари йиғилиб қолса, пенсияга чиқсан даврда ўз турмуш даражаларини аввалгидек яхшилигича сақлаб қолиш мақсадида банкларга ўз омонатларини топширадилар. Шу билан бирга айни бир вақтда аҳолининг бир қисмida бирор каттароқ товар сотиб олиш зарурати бўлмаслиги мумкин. Бундай ҳолларда ҳам ортиқча пул маблағлари банкдаги счётларда сақланиши мумкин. Масалан: машина, мебель, мўзлатгич, магнитофон, телевизор... ва ҳокозолар бир марта сотиб олингандан сўнг бир неча йилларгача қайта сотиб олинмайди. Шу сабабли, аҳоли омонат бўйича ҳисобварақалардаги пул маблағларини қандайдир муддатга саклашни давом эттирадилар.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатларнинг барчаси аҳоли жамғармаларининг мақсадли ҳарактерга эга эканлигини билдиради. Лекин шу ерда бир нарсага эътибор бериш керакки, жамғармаларнинг мақсадли ҳарактери кўпроқ иқтисодиётнинг бир текис ривожланишига мос келади. Чунки маълум бир муддатда банкдаги ҳисобварақаларда йиғилган

жамғармалар қадрсизланмайди. Белгиланган пул миқдори йигилгандан сўнг, олдиндан режалаштирилган мақсадда ишлатиш мумкин.

Ҳозирги даврида эса, бирор товар сотиб олиш учун аввалдан белгиланган пул миқдори йигилгунга қадар, бу товарнинг нархи бир мунча ошиб кетиши мумкин, чунки нарх-навонинг ошишига бир қанча факторлар билан бир қаторда республикамиздаги инфляция даражаси ҳам катта таъсир кўрсатади. Инфляция даражаси ўзгарувчан бўлиб, доимо нормал ҳолатда бўлавермайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида кўпинча оила бюджети даромадлари ҳаражатларига нисбатан камроқ бўлади. Шу сабабли аҳоли гуруҳларининг барчаси ҳам, жамғарма қилиш қобилиятига эга эмаслиги кўзатилади. Баъзи оилалар жамғарма қилишни истамайдилар, улар даромадларининг ҳаммасини бирор бир керакли буюм сотиб олишга сарфлайдилар. Бундай оилалар қаторига ёш оилаларнинг бир қисмини киритиш мумкин. Бундай оилаларнинг янги ҳаётга қадам қўйган дастлабки йиллардаёк маблағлари бир мунча чегаралаган бўлади. Тураг жой ёки қандайдир ўзок муддат ишлатиладиган қимматбаҳо буюмлар уларнинг ўз маблағлари ҳисобидан эмас, балки аксарият ҳолларда банк кредитлари ёки бошқа карзлар ҳисобига сотиб олинади. Лекин уларга қарама-қарши ҳолда, қарияларнинг ҳаражатлари уларнинг оладиган даромадлари, яъни нафақа миқдоридан кўпроқ бўлиши мумкин. Бу ҳаражатлар, асосан уларнинг олдиндан, бир неча йиллаб йиғиб келган жамғармалари ҳисобига бўлиши мумкин, чунки 1 ойлик нафақа миқдорининг ўзи нафақаҳўрларнинг нормал хаёт даражаларини сақлаб қолиш учун доимо ҳам етарли бўлавермайди.

Ҳозирги шароитда макроиктисодий нуқтаи-назардан аҳоли жамғармаларини ташкил этиш муаммоларини хал қилиш жуда муҳим ҳисобланади. Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзи мана шу жамғармаларнинг Республика иқтисодиётидаги ўрнини, аҳоли жамғармаларининг қайси шаклини афзал кўриши, ҳамда уларни ташкил этиш йўлларини кўриб чиқишни тақозо этади.

Аҳоли жамғармалари турли хил кўринишида ташкил этилади. Лекин биз уларни шартли равишда иккита катта гурухга бўлишимиз мумкин. Улар:

- уюштирилган;
- уюштирилмаган.

Жамғарма банклари ва бошқа кредит муассасалари томонидан ўзига жалб қиласиган аҳолининг истеъмолдан ортиқча пул даромадлари уюштирилган пул жамғармалари бўлиб ҳисобланади. Уюштирилган пул жамғармаларининг ўзи бир неча кўринишида бўлади. Буларга Ўзсаноатқурилишбанкидаги ва бошка тижорат банклари ҳисоб варақларига қўйилган омонатлар, Ўзбекистоннинг ички ютуқли заём облигациялари (ҳозир улар вақтинча мўзлатиб қўйилган), аҳолининг ихтиёрий суғурта пуллари ва бошқалар киради.

Ўзсаноатқурилишбанкининг истаган муассасасига ҳар бир шахс ўз ортиқча пул маблағларини кўйиши мумкин. Бунинг учун бир неча омонатлар турлари бўйича ҳисоб варақалар очилади. Ҳозирги вақтда куйидаги омонат турлари мавжуд: талаб қилиб олинадиган омонатлар муддатли-шартномавий, кўрсатувчига бериладиган муддатли омонатлар, мактаб ўқувчиларига очиладиган омонатлар. Бундан ташқари қисқа муддатли депозитлар ҳам мавжуд. Бу омонатлар ва депозитларнинг ҳар бири бўйича белгиланган шартлари мавжуд бўлиб, уларнинг турига кўра муддатлар ва улар бўйича тўланадиган даромад миқдори алоҳида қилиб белгиланган.

Аҳолининг уюштирилган жамғармаларига аҳолининг ихтиёрий суғурталарини ҳам киритиш мумкин. Ихтиёрий суғуртадан Республикализнинг истаган фуқароси фойдаланиши мумкин. Бунинг учун суғурта идоралари билан шартнома тўзилиб, унда тўланадиган сўмма, шартнома муддати, шартнома шартлари, томонларнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқлари кўрсатишади. Киритилган пул сўммаси шартномада

кўрсатилган муддат ўтгандан сўнг, аввалдан белгиланган даромад билан бирга қўшиб қайтарилади.

Аҳоли жамғармаларининг шаклларидан бири уюштирилмаган жамғармалардир. Уюштирилмаган жамғармалар бу - аҳоли қўлида сақланаётган жамғармалардир. Бу жамғармалар турли кўринишда сақланиши мумкин. Масалан: пул кўринишда, товар - моддий бойликлари шаклида, қимматбаҳо метал шаклида, кўчмас мулк шаклида ва бошқа кўринишларда сақланиши мумкин. Уюштирилмаган аҳоли жамғармаларнинг қанча миқдорда эканлигини билиш қийин. Уларни аҳоли даромадлари ва ҳаражатлари баланси ва бошқа пул муомаласи режалари орқали тахминан ҳисоблаб чиқиш мумкин, лекин уюштирилган жамғармалар бўйича келтирилган кўрсаткичлар сингари аниқ маълумот тўплаш эҳтимоли кам.

Юқорида биз аҳолининг жамғармалари ва уларнинг шаклларини кўриб чиқдик. Лекин аҳоли ўзининг ортиқча пул мабламарини жамғариб бормаслиги ҳам мумкин, чунки жамғармаларга қарши ўлароқ, инвестициялар ҳам мавжуд. Аҳоли кўпинча ўз истеъмолининг нормал миқдоридан ўзини тортиб туради ва шу ҳисобидан жамғарма қилиб боришга интилади. Аҳоли жамғармалари даражасига кўра жамият ўз ресурсларини капитал қўйилмаларга йўналтиради. Бу ҳолда жамғарма қийматини коплаш ва уни қийматини ошириш мақсадида жамғармалардан унумли фойдаланишни таъминлаш зарур бўлади. Бу шартни бажармай туриб, аҳолини жамғармаларга бўлган қизиқишини ошириш мумкин эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, аҳоли учун Ҳозирги шароитда инвестициялар қулай бўлиб ҳисобланади. Инвестициялар бу даромад олиш мақсадида пул маблағларини бирор ишга қўйилишидир. Жамғармаларни инвестициялаштириш турли шахсларда бўлиши мумкин. Масалан, ортиқча пул маблағларини облигация, сертификатлар, акциялар каби қимматбаҳо қоғозларга қўйиш, кўчмас мулк сотиб олиш, давлат қимматбаҳо қоғозларига пул

маблағларини жойлаштириш, банклардаги омонатлар бўйича ҳисобварагаларга пул қўйиш ва ҳоказо. Умумий қилиб айтганда, инвестицияларни шундай тушуниш мумкинки, бу пул маблағларини бирор бир объектга кўйилишики, бунда улар иқтисодиётни соғломлаштиришнинг асосий фактори сифатида намоён бўлиши керак.

Илгари, административ бошқарув сиёсати даврида аҳоли пул жамғармалари давлат бюджети камомадини молиялаштириш учун ишлатилар эди. Бу молиялаштириш давлат томонидан чиқарилган қарорларнинг асоссизлиги ва аҳоли пул маблағларининг унумсиз ишлатилиши билан боғлиқ эди. Ҳозирги шароитда эса аҳоли пул маблағларининг иқтисодиётдаги ўрни ўзгариб бормоқда. Аҳоли пул маблағлари инвестициялар учун асосий манбаа бўлиб ҳисобланади. Улар ёрдамида ижтимоий капитал ортиб боради. Шу билан бирга аҳоли ижтимоий талаби чегараланган бўлади. Демак, аҳоли пул маблағларини оборотга жалб қилиш ва шу йўл билан унинг аҳоли қўлида қоладиган қисмини камайтириш бозор муносабатлари шароитида алоҳида аҳамият касб этади. Бундай мураккаб муаммони аҳоли пул жамғармаларини рағбатлантириш йўли билан хал қилиш мумкин. Шу йўл билан жамғармаларни жалб қилишнинг каналларини кенгайтириш лозим. Бундай йўналишларнинг дастлабки қадамлари давлат мулкини хусусийлаштириш, молия-кредит тизимида янги муқобил бўғинларнинг яратилиши, мавжуд молия-кредит институтлари фаолиятини универсалланишини таъминлаши керак. Буларнинг ҳаммаси аҳоли жамғармалари Давлатнинг иқтисодий ривожланиши учун актив катализаторга (тезлаштирувчи восита) айланиши учун шарт-шароит яратади.

Пул маблағлари устидан бошқариш ва назорат ўрнатиш учун аҳоли жамғарма қилишга мажбур қилган шароитлар, шу билан бирга жамғариш процессига таъсир этувчи омилларни ўрганиб чиқиш керак. Юқорида айтиб ўтганимиздек, аҳоли ўзларининг ортиқча пул маблағларини турли

мақсадлар учун жамғарыб борадилар. Жамғармаларнинг классификацияси алоҳида олинган оила ёки алоҳида шахс билан боғлиқ, лекин шу билан бирга жамиятнинг умумий ривожланиши ҳам жамғармалар ҳолатига таъсир кўрсатади. Жамғармаларни ташкил этиш имконияти аҳоли пул даромадлари ҳаракатининг даражаси ва мазмунини белгилаб беради. Даромадлар ва ҳаражатлар ўртасидаги мувозанат жамғарма жараёнини ўзгаришини баҳолашнинг критерийларидан бўлиб ҳисобланади. Аҳолининг талаби ва унинг моддий таъминланиши ўртасидаги фарқ жамғарма жараёнининг нормал ҳолатининг бўзилганлигидан далолат беради. Бундай ҳолат пул жамғармаларининг хаддан ортиқ кўпайишига олиб келади.

Бундай жамғармалар бозорга ҳам ўз таъсирини ўтказиб, баҳоларнинг кўтарилишига олиб келади. Бу эса ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга бўлган қизиқишни йўқотади. Умуман, жамғармаларга таъсир этувчи қўйидаги омилларни кўрсатиш мумкин:

- а) ишлаб чиқариш даражасининг истеъмол даражасига мос келиши;
- б) ишлаб чиқаришнинг жойлаштирилиши;
- в) иш ҳақи тўлаш усуслари;
- г) аҳоли пул даромадларининг турлари;
- д) баҳонинг умумий даражаси;
- е) аҳоли жамғарма турларининг ривожланиш даражаси;
- ж) Республикаиздаги иқтисодий барқарорлик ва бошқалар.

Давлат аҳолининг бўш турган пул маблағларини йиғиши орқали ўз ихтиёрига жуда катта миқдордаги молиявий ва кредит ресурсларини тўплайди.

Кредит муассасаларининг кўпайиши ва улар ўртасидаги мижозлар учун конкуренция шароитида аҳоли пул маблағларини ҳохлаган кредит муассасига қўйишни танлаш ҳуқуқи ортиб боради. Аҳоли ўзининг ортиқча пул маблағини истаган шаклда жойлаштириш имкониятига эга бўлади.

Ҳозирги даврда жамғармалар жалб қилишнинг 3 та асосий йўли мавжуд: банк муассасаларининг омонатлари, сұғурталар ва қимматбаҳо қоғозлар кўринишидаги жамғармалардир.

Умуман, омонатчилар ўз пул маблағларини қандай кўринишда ташкил этишни танлашда маълум критерийлардан фойдаланадилар. Улар ичида энг асосийлари омонатларни сақлашнинг кафолатланганлиги, даромадлилиги ҳамда ликвидлилигидир. Бундан ташқари, омонатчилар жамғарма қилаётганларида инфляциянинг омонатга таъсирига ҳам катта эътибор берадилар. Давлат ўз навбатида, баъзи жамғарма шакллари учун қўшимча рағбатлантириш жорий қилиш орқали, жамғарма структурасига маълум ўзгаришлар киритиш мумкин. Умуман, аҳоли доимо ўзига қулай, даромадли жамғарма шаклларидан фойдаланишни афзал кўради. Жамғарма бозори эгалари эса шундай жамғарма шаклларини ташкил этиш ва аҳолининг пул маблағларини ўзига жалб қилиш учун доимо изланиш олиб бориши керак, жалб қилинган бу пул маблағлари улар учун энг арzon ва асосий кредит ҳамда молиявий ресурс бўлиб ҳисобланади.

Биз шу билан бир қаторда аҳоли омонатлар жалб этишнинг моҳияти, аҳамияти, омонат турлари тўғрисида фикр юритдик. Шу билан бирга тижорат банклари томонидан аҳоли омонатлари қабул қилиш заруриятини қисқача бўлсада изохладик. Тижорат банкларининг депозитларга бўлган эҳтиёжи ва уни қондиришда аҳоли омонатлари муҳим рол ўйнайди.

1.2 Аҳоли омонатларининг иктисодий мазмуни , турлари ва уларнинг ҳуқуқий асослари

Тижорат банклари уставида умумий кўрсатмалардан сўнг, банкнинг мижозлар билан бажарадиган операциялари, жумладан, аҳоли жамғармаларини омонатларга жалб қилиш бўйича операциялари кўрсатиб

ўтилган. Хозирги кунда банкларнинг энг асосий операцияларидан бири бу – омонатлар бўйича операциялардир.

Режали иктисодиёт даврида банкларда бўш турган маблағларни жалб қилишдан манфаатдорлик йўқ эди, чунки банкларнинг актив операциялари миқдори жалб қилинган маблағлар миқдорига қараб эмас, балки кредит куйилмалари бўйича ўрнатилган лимитга караб аникланар, жалб қилинган маблағлар бўйича рағбатлантириш билан банклар шуғулланмас эдилар. Аксарият холларда йирик лойихаларни амалга ошириш учун банк ссудалари ўрнига кўпроқ бюджет маблағлари жалб қилинар эди. Шу боис, муддатли омонатларни ўрта ва ўзок муддатли кредит манбалари сифатида жамгаришга эхтиёж булмаган.

Икки погонали банк тизимига ўтилиши, иктисодий мустакил тижорат банкларининг ташкил топиши, банкларнинг ўз-ўзини молиялаштириш тамойилига ўтиши, актив ва пассивлар мувофикалигига эришиш муаммоси банк фаолиятида долзарб масалаларга айланди..

Халкаро банк амалиётида жалб қилинган ресурслар уларни йиғиш усулига караб қуидаги гурухларга бўлинади:

- депозитлар;
- нодепозит ресурслар.

Жалб қилинган маблағларни асосий қисмини депозитлар ташкил қиласи. Депозитлар факатгина омонатчига эмас, шу билан бирга, банк учун ҳам манфаатлидир. Кўпгина депозитлар орқали банкнинг ссуда капитали шаклланади, кейинчалик эса банк турли хўжалик соҳаларини қулай шартлар асосида кредитлайди. Пул қуювчилар тоифасидан келиб чиккан ҳолда депозитлар қуидагиларга бўлинади:

- юридик шахслар (корхоналар, ташкилотлар)
- жисмоний шахслар

Маблағларни олиш шаклига кўра депозитлар қуидагиларга бўлинади:

- талаб қилиб олингунга қадар;
- муддатли;

- аҳолининг жамгарма қўйилмалари.

Талаб қилингунга қадар депозитлар – бу банкни олдиндан огохлантирмай, мижоз томонидан ҳоҳлаган вақтда талаб қилиб олинадиган маблағлардир. Талаб қилиб олингунча депозитларни бир неча хусусиятларига кўра куйидагича ифодалаш мумкин:

- талаб қилиб олингунча депозитлар бу кўйилмалар бўлиб, улар банкнинг жалб қилинган маблағларига депозитлар бўйича мажбуриятга киради.

- талаб қилиб олингунча депозитлар мижозлар томонидан исталган мақсадларда ташкил этилиши мумкин, фақатгина қонун доирасида. Одатда улар мижознинг тўлов айланмасини амалга ошириш учун ташкил этилади.

- мижоз ўз маблағларини кайтарилишини исталган вақтда талаб қилиши мумкин. Шуни айтиб ўтиш лозимки, талаб қилиш чегараси сўммада чекланмаган.

- талаб қилиб олингунча депозитларга тўланадиган фоизлар бошка депозитларнига нисбатан анча паст ёки уларга фоиз умуман тўланмайди. Бунга асосий сабаб, банклар бу кўйилмалардан бошка депозитларга ўхшаб кредит операцияларида эркин фойдалана олмайди.

Мижозлар учун талаб қилиб олингунча депозитларнинг устунлиги ва камчилиги куйидагилардан иборат:

- Талаб қилиб олингунча депозитлари, биринчи навбатда, тўлов айланмасини амалга ошириш учун хизмат қиласи. Корхоналар пул маблағларини банкда сақлашлари шарт ҳамма тўловларни айнан шу счёт оркали амалга оширишлари лозим.
- Кимки нақд пулга эга бўлса, у ўз пулини йўқолишидан, уғирланишидан ва йўқ қилинишидан сақлаши лозим. Уларни банкнинг талаб қилиб олингунча депозитларида сақлашлари билан мижозлар нақд пулни ортикча кўтариб юриш ғамидан ҳам қутулишади.
- Бу депозитларга ҳам пулларни тўлик ёки бўлаклаб қабул қилиниши мумкин.

Муддатли депозитлар – бу банклар томонидан маълум муддатга жалб қилинадиган депозитлардир. Бу турдаги депозитлар қўйилган муддат

давомида ўзгармас бўлиши лозим ва улар жорий тўловлар учун ишлатилмайди.

Муддатли депозитлар уларнинг муддатидан келиб чикиб таснифланади:

- 3 ой муддатгача депозитлар;
- 3 ойдан 6 ойгача депозитлар;
- 6 ойдан 9 ойгача депозитлар;
- 9 ойдан 12 ойгача депозитлар;
- 12 ойдан юкори бўлган депозит маблағлар.

Муддатли қўйилмалар маблағларни шартнома бўйича муддат ва шартларда тўлик банк ихтиёрига беришни англаатади, бу муддат тугаши билан муддатли қўйилма ҳоҳлаган вақтда эгаси томонидан кайтариб олиниши мумкин. Муддатли қўйилма бўйича тўланадиган фоиз ҳажми депозит муддати, сўммаси ва шартномани пул кўювчи томонидан бажарилишига боғлиқдир. Қўйилманинг муддат ва сўммаси қанча катта бўлса, фоизи ҳам шунчалик юкори бўлади. Пул кўювчи томонидан қўйилма бўйича маблағлар муддатидан олдин олинганда у шартномада кўрсатилган фоизлардан тўлик ёки қисман маҳрум бўлиши мумкин. Одатда бундай ҳолларда фоизлар талаб қилингунча қўйилмаларга тўланадиган фоизлар ҳажмигача пасайтирилади.

Муддатли депозитлар депозитларнинг бошка турларига нисбатан банкка барқарор ресурс базасини таъминлайди. Шу боис, тижорат банклари муддатли депозитлар салмоғини кўпайтиришга ҳаракат қилишлари лозим.

Муддатли депозитлар қуидаги хусусиятларга эга:

- аниқ муддатга эга ва улар бўйича ўзгармас фоиз тўланади;
- жорий ҳисоб-китоблар учун фойдаланилмайди;
- мижоз томонидан муддатидан олдин олинмаслиги лозим, акс ҳолда фоиз тўлаш бўйича шартнома шартлари бекор қилинади ва талаб килиб олингунча депозит микдорида фоиз тўланиши мумкин;
- маблағлар секин айланади, ўзок муддатли ссудаларга йуналтирилади;
- мажбурий захира меъёри нисбатан паст булиши мумкин.

Жамғарма депозитлари аҳоли пул жамғармаларининг тўпланиши учун ҳизмат қиласди. Жамғарма депозитларига пул маблағларини жамғариш ёки сақлаш мақсадида шакллантирилган қўйилмалар киради. Уларнинг ўзига хос томонлари – сақлашнинг рағбатлантирилиши, юкори даромадлилик даражаси ва маълум давр ичидаги жамғарилиб бориши кабилар ҳисобланади.

Жамғарма депозитлари бу- қўйилмаларни деярли барча банклар қабул қиласди, фақатгина бошка соҳага ихтисослашган банклар қабул қиласлиги мумкин. Хорижий банкларда жамғарма қўйилмалари рентабелликни таъминлаш учун молиялаштиришни асосий манбаларидан ҳисобланади. Бу депозитнинг муддатли депозитдан фарки шундан иборатки, бу депозитга кўпинча аҳоли қўйилмалари қабул қилинади, муддатли депозитларга эса сўммаси юкори бўлган қўйилмалар қабул қилинади. Жамғарма депозитларига қўйилмалар бўлаклаб қўйилиши ёки олиниши мумкин. Мижоз ҳар доим ҳам шахсий депозитидаги маблағни кайтаришни эркин талаб қила олмайди. У қўйилмани тўлик ёки бир қисмини қайтаришни талаб қилиш хукуқига эга бўлса-да, лекин кўпинча бу муддатли мажбуриятларга боғлик бўлади. Жамғарма депозитларнинг банклар учун устунлиги шундан иборатки, жамғарма қўйилмалари одатда ўзок муддатли кредитлашнинг манбаси бўлиб ҳизмат қиласди. Банклар учун бу депозитларнинг камчилиги қуидагилардан иборат:

- бу депозитлар бўйича юкори фоизлар тўланади, натижада банкларнинг маржаси камаяди, яъни актив ва пассив кредит операциялари бўйича фоизлар айрилмаси камаяди
- бу қўйилмаларнинг турли хил омилларга таъсирчан эканлиги (сиёсий, иктисолий, психологик омиллар), бу эса қўйилмалар бирдан банқдан чикиб кетишини тезлаштириб юбориши мумкин ва банкнинг ликвидлиги йўқолишига сабаб бўлади.
- банклар бу қўйилмаларни доимий равишда янгилашиб турла олиш қобилиятига эга эмас.

Мижоз учун бу депозитнинг аҳамияти шундаки, мижозлар бу депозитларга пулни қўйиш билан кўзда тутилмаган ҳар хил ҳаражатлар учун резерв ташкил этади, пулни йигади ва капитал ташкил этади.

Жамғарма депозитлар сақланиши турига қараб куйидаги гурӯхларга бўлинади:

- муддатли;
- ютуқли депозитлар;
- жорий рақамга қўйиладиган маблағлар
- пластик карточкалар;
- депозит сертификатлари

Даврий бадаллар асосида шаклланадиган жамғарма депозитлари муайян мақсад куни амалга ошириш учун депозит ҳисобваракда маълум миқдорда пул сўммасини жамлаш мақсадида юридик ва жисмоний шахслар номига очилади.

Агар шахс номига берилган омонат дафтарчаси йўқолса ёки тақдим этиш учун яроксиз ҳолга келиб қолса, банк омонатчининг аризасига кўра унга янги омонат дафтарчасини беради.

Жамғарма депозитларининг асосий шакллари қуйидагилардан иборат:

- омонат дафтарчаларидағи депозитлар (тақдим этувчининг номига берилган, эгаси кўрсатилган);
- ҳисобварақ ҳолати кўчирма қилинадиган депозитлар;
- ҳабарли депозитлар.

Жамғарма депозит ҳисобвараги очилганда банк жисмоний шахсга банкнинг барча операциялари акс эттириладиган омонат дафтарчасини беради. Ҳисобварақ ёпилган тақдирда, омонат дафтарчаси банкка қайтарилиши лозим. Депозитор омонат дафтарчасига ҳеч қачон бирон-бир ёзув киритмаслиги зарур, чунки банк нотугри расмийлаштирилган ва тан олинмаган ёзувлар учун жавобгарликни ўз зиммасига олмайди.

Юридик шахслар жамғарма депозит ҳисобварағини шартнома асосида белгиланган тартибда очади.

Ҳисобваракдаги ҳолати кўчирма қилинадиган депозитлар омонат дафтарчалари депозитларидан фаркли равишда шахсий ҳисобваракларда юритилади, улардан кўчирмалар шартнома шартларида кўрсатилган муддатларда даврий равишда депозиторнинг манзилига жўнатиб турилади. Бу депозиторларни банкка қатнашдан озод қиласи ва улар билан почта орқали аюла боғлаб туриш имконини беради. Банк почта орқали омонатчининг ҳисобварагидан кўчирмаларни жўнатиш ҳаражатларини унинг ҳисобварагидан ундиради.

Ҳабарли жамғарма депозитнинг ўзига хослиги шундаки, депозитни ҳисобварак ҳисобидан чиқариш олдиндан хабар бериш орқали шартномада келишилган муддатда амалга оширилади. Ҳабар қилиш муддати қанчалик ўзок бўлса, депозит учун фоизлар ставкаси шунча юқори бўлиши мумкин.

Ҳисобваракдан олинган кўчирмалар ва сўммага доир дафтарчадаги барча ўзгаришларни депозитор ўрганиб чикиши ҳамда ҳар кандай номувофиқлик туғрисида зудлик билан ҳабар қилиши керак. Ҳабар қилинган номувофиқликни банк бирламчи хужжатлар асосида бартараф қилиши зарур.

Омонатчилар банк муассасаларидан биринчи мурожатларида ўз омонатларини олишлари, омонатларини васият қилишлари, омонатдан пул маблағларини олишни бошқа шахсга ишонишлари, ўз омонатларини бошқа шахс номига ўтказишлари мумкин. Банкка қўйилган омонатларнинг сир тутилиши ва мерос бўлиб колдирилиши қонун йўли билан кафолатланади. Омонатчилар омонат бўйича фоиз кўринишидаги даромад оладилар. Омонатлардан келадиган даромадлар солиқлардан озод қилинади, яъни улар бўйича даромад солиғи олинмайди. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида омонатчининг биринчи талаби бўйича омонат тўлиқ ёки қисман берилади. Учинчи шахс номига омонатга пул маблағи қўйган киши бу омонатдан фойдаланиш хукуқига эга эмас. Ҳозирги кунда Ўзсаноатқурилишбанки билан бир қаторда Республикаизда фаолият юритаётган кўплаб банклар ахоли қўлидаги бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилиш бўйича операцияларни амалга ошироқдалар.

Тижорат банклари ўртасида омонатларни ўзига жалб қилиш бўйича эркин рақобат кураши бормоқда. Омонатларни ўзига жалб қилиш учун тижорат банклари аҳолини қизиқтирадиган жозибадор омонат турларини таклиф қилмоқдалар.

Аҳолини бир томондан омонат шартлари қизиқтирса, иккинчи томондан омонатларнинг кафолатланиши қизиқтиради. Ҳўкуматимиз томонидан ҳам айнан фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш масаласига алоҳида эътибор берилмоқда. 1995 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон банк тизимини ривожлантириш дастўрининг амалга ошириш меъёрлари тўғрисида»ги қарорида банкларнинг банкротга учраганида банк омонатларини ҳимоялаш тизимини яратиш назарда тўтилган эди. «Банклар банкротга учраганда банк омонатларини мажбурий равишда суғурталаш тўғрисида» ги Қонуннинг 1 – лойиҳаси 1997 йилда ишлаб чиқилди. Асосий мўзокаралар бундай тизим ўша давр учун мос ёки мос эмаслиги атрофида айланган эди. Бу механизмни яратиш фикрига қарши томон ўз фикрларининг исботи тариқасида қўйидаги сабаблари кўрсатган:

- Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига «Марказий банк тўғрисида»ги, «Банк ва банк фаолияти тўғрисида»ги ва «Истеъмолчилар хуқуқларини ҳимоялаш» Қонунида аҳолининг банк омонатларини ҳимоялашга қаратилган бир неча моддалар

мавжудлиги;

- Марказий банкда тижорат банкларининг мажбурий захиралар миқдори барча омонатлар сўммасини қоплаш учун етарлилиги ва бошқалар.

Бундан ташқари Жаҳон банки ҳам омонатларни кафолатлаш тизимининг Ўзбекистонда яратилиши бу давр учун шарт эмаслиги қўйидаги сабаблар билан изоҳлаган:

- омонатларни кафолатлаш тизимини яратиш аҳолининг банк тизимиға бўлган ишончини қайтариш учун етарли эмас эди;

- омонатларни кафолатлаш тизими банкларнинг кредит беришдаги интизомини бўзади ва давлат бюджетига бўлган тўловларни кечиктириши мумкин.

Шунга қарамай, 1998 йилда ихтиёрий равишда масъулияти чекланган жамият бўлмиш «Омонат-ҳимоя» фонди ташкил этилди. Унинг устав капитали 205 млн. сўмни ташкил этди ва кейинчалик эса 500 млн. сўмгача етди. Лекин фонд фаолиятининг тажрибасидан фондга ихтиерий равишда аъзо бўлган 5-7та банкларнинг иштирок этиши бу тизимни янада такомиллаштириш кераклигини ва у бутун банк секторини қамраб олиши кераклигини кўрсатди.

Кафолатлаш тизими қандайдир маънода молиявий воситачиликка ва давлат бюджетини молиялаштиришга асос яратишида ёрдам беради. Банкларнинг банкротга учраганлиги сабабли жамият йўқотишлари ҳажми жуда катта ва у нафақат иқтисодий балки ижтимоий асоратлар қолдиради. Жаҳон тажрибасига мурожаат қилинса, банк тизимиға ишончни ошириш муаммосини ҳал қилиш йўлларидан бири омонатларни кафолатлаш тизимини ўша мамлакатнинг иқтисодиётига мос даражада шакллантиришdir. Бу ерда омонатларни кафолатлаш тизимининг биринчи шарти омонатларни кафолатлаш тизимининг ҳуқуқий базасини яратиш, яъни аҳолини банкларга нисбатан ишончини мустаҳкамловчи Қонунлар қабул қилиш ва меъёрий хужжатлар ишлаб чиқишидир. Омонатларни кафолатлаш тизимини яратишида амал қилиниши керак бўлган иккинчи шарт бу банкларга нисбатан назоратни кучайтириш, банклар фаолиятига салбий таъсир этувчи ғоятда рискли операцияларни бажаришига йўл қўймаслик ҳисобланади.

Ўзбекистон республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йил апрел ойида «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида» Конун қабул қилиниши мамлакатимизда фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялашнинг ва кафолатлаш тизимини барпо этишнинг конунчилик асосини яратди. Шунингдек, ушбу Конун Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган банклардаги фуқароларнинг

омонатларини кафолатлаш тизимининг ҳуқуқий, молиявий фаолияти ва ташкилий асосини белгилаб берди.

Конуннинг кабул қилинишидан кўзда тўтилган мақсад, биринчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, яъни омонатчилар ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатdir. Иккинчидан, республика банкларига бўлган ишончни янада ошириш ва аҳоли омонатларини Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган банкларга жалб қилишни рағбатлантиришга қаратилган.

Қонун 16 моддадан иборат бўлиб, ҳар бир моддасида фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш бўйича ҳуқуқлари, банкларнинг ва фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш фондининг омонатчилар олдидаги мажбуриятлари белгилаб куйилган. 2002 йилнинг 19 сентябрида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Фуқароларни банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида» 326-сонли қарор қабул қилди. Қарорга мувофик, республикада Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш Фонди ташкил этилди ва унинг Низоми тасдикланди. Фонд ўз фаолиятини 2002 йилнинг октябр ойида бошлади ва қисқа давр ичида кўпгина банклар Фонд билан ёзма битим тўздилар ва ўзларида мавжуд аҳолии омонатларини Фонд томонидан кафолатланишига эришдилар.

Аҳолининг банк тизимига ишончини мустаҳкамлаш, нақд пул маблағларининг банкдан ташқари айланмасини қисқартириш, мамлакат иқтисодиётини жадал ривожлантириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш учун инвестиция ресурсларининг ғоят муҳим манбаи сифатида аҳолининг эркин пул маблағларини тижорат банклари омонатларига жалб этишни янада рағбатлантириш мақсадида 2008 йил 21 февралда "Тижорат банкларида аҳоли омонатлари шартларини либераллаштириш ҳамда кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" Президент фармони кабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси

фуқароларининг омонатларини жаҳон молиявий кризисининг эҳтимол тўтилган салбий оқибатларидан ҳимоялашнинг ишончли кафолатларини таъминлаш, мамлакат банк тизимига аҳолининг ишончини тобора мустаҳкамлаш, аҳоли омонатларини тижорат банкларига жалб қилиш учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш мақсадида 2008 йил 28 ноябрда "Фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларидағи омонатларини ҳимоялаш кафолатларини таъминлашга оид қўшимча чоратадбирлар тўғрисида" Президент фармони кабул қилинди. Фармонга кура:

1. "Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ, жисмоний шахсларнинг тижорат банклари депозит ҳисобваракларига жойлаштирилган пул маблағлари давлат томонидан ҳимояланган ва фуқароларнинг омонатлари бўйича ҳақ тўлашнинг ишончли кафолатлари қонунан таъминланади.
2. Омонатларнинг миқдорларидан қатъий назар, фуқароларнинг тижорат банклари депозит ҳисобваракларидағи омонатлари бўйича тўла ҳажмда ҳақ тўлаш кафолатланади.
3. Фуқароларнинг омонатлари бўйича тўлиқ миқдорда ҳақ тўлаш тижорат банкининг маблағи ҳамда қонун ҳужжатларига мувофиқ тижорат банкларининг бадаллари ва ажратмалари ҳисобига шакллантириладиган Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш фонди маблағи ҳисобидан амалга оширилади.

II-Боб. Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича рақобатнинг амалий аҳамияти.

2.1 Тижорат банкларининг депозит операциялари ва уларнинг амалий ҳолати таҳлили.

Тижорат банклари ресурсларининг асосий қисмини жалб қилинган маблағлар ташқил қиласди. Ҳар бир тижорат банки ўз фаолиятида жалб қилинган маблағлар муҳим аҳамият қасб этади, чунки тижорат банкларининг ўз маблағлари асосан банкни ташқил қилиш ва шакллантириш билан боғлиқ вазифани амалга оширса, жалб қилинган маблағлар эса банкнинг барқарор даромад олиш имкониятини таъминлаб туради. Шунинг учун ҳам ҳар бир тижорат банкининг жалб қилинган маблағларини доимий таҳлил қилиб бориш банкнинг барқарорлигини таъминлаш имконини беради. Тижорат банкларида пухта ўйланган депозит ва кредит сиёсати бўлишини талаб қиласди, банкларда ушбу сиёсатларнинг тўғри ташқил этилганлиги улар орасидаги боғлиқлик ва нисбатнинг оптималь танланганлигини банкларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун асос бўлиши мумкин.

Тижорат банклари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг пул маблағларини банкга жалб қилиш билан боғлиқ операциялар депозит операциялари дейилади. Депозит операциялари ёрдамида тижорат банкларининг 90 фоиздан ортиқ пассивлари ташқил қилиниши мумкин. Депозит операцияларини тижорат банклари ўзларининг депозит сиёсатлари асосида олиб борадилар. Тижорат банкининг депозит сиёсати унинг кредит сиёсати, фоиз сиёсати ва бошқа фаолият турлари билан чамбарчарс боғлиқ бўлиб, банкларнинг ресурс базасини мустахкамлаш ва унинг барқарорлигини таъминлашга қаратилгандир. Депозит операцияларини амалга оширишда бу операция тўрининг объект ва субъектини аниклаш лозим.

Депозит операцияларнинг субъектлари бўлиб бир томондан тижорат банклари қатнашса, иккинчи томондан:

- давлат корхона ва ташқилотлари;

- молия, сұғурта, инвестицион ва траст компаниялар;
- хусусий корхона ва ташқилотлар;
- акционер компаниялар;
- банклар ва бошқа кредит муассасалари;
- қүшма корхоналар, кооперативлар;
- жамоа ташқилотлари ва фондлар;
- алохидә жисмоний шахслар ёки уларнинг бирлашмалари қатнашадилар.

Депозит операцияларининг обьекти бўлиб эҳтиёждан ортиқча пул маблағлари (қуийлмалар) ҳисобланади. Депозит операцияларини ташқил қилишнинг асоси бўлиб, баланс ликвидлилиги, мижозларнинг молиявий ахволининг барқарорлиги ҳисобланади. Депозит операциялари тижорат банкларининг депозит сиёсатини амалга ошириш орқали таъминланади, яъни:

- депозит операциялари банк даромадининг ошишга ёки келажакда даромад олишга шароит яратиши керак;
- банк балансининг ликвидлилигини сақлаш мақсадида депозит сиёсатини амалга ошириш керак;
- депозит операцияларини амалга оширишда муддатли қуийлмаларга эътибор қаратиш лозим;
- депозитларни жалб қилиш ва уларни вақтида қайтариб бериш билан боғлиқ банк хизматларини ривожлантириш чораларини кўриш зарур ва бошқалар.

Тижорат банкларининг депозит сиёсатини ишлаб чикиш, биринчи навбатда, депозит сиёсатининг умумий ва хусусий мезонларини аниқлаб олишни тақозо қиласди. Бунда асосий эътибор умумий мезонларни белгилаб олишга қаратилади.

Тижорат банклари депозит сиёсатининг умумий меъзонларига қуийдагилар киради:

- банк фаолиятининг барқарорлиги, ишончлилигини сақлаб туриш мақсадида унинг депозит, кредит ва бошқа актив операцияларининг ўзаро боғлиқлиги;
- банк рискларини минималлаштириш мақсадида унинг ресурсларини диверсификация қилиш;
- банк депозит портфелини мижозлар, маўсулотлар ва бозорлар бўйича сегментлаштириш;
- мижозларнинг турли гуруҳларига нисбатан табақали ёндошув;
- банк томонидан мижозларга кўрсатилаётан хизматлар рақобатчи банкларнинг хизматларидан фарқ қилиши лозим;
- барқарор ва нобарқарор ресурсларнинг оқилона нисбатини шакллантириш зарур;
- банк депозит портфелининг шаклланишига таъсир қилувчи ташқи омилларни ҳисобга олиш лозим.

Тижорат банки депозит сиёсатининг хусусий мезонларига қўйидагилар киради;

- мижозларнинг алоҳида гуруҳидан депозитлар жалб қилишни қўчайтириш;
- банкнинг депозит сиёсатини алоҳида олинган ҳудудларда фаоллаштириш;
- омонатларнинг аниқ турлари бўйича маблағлар жалб қилишни қўчайтириш.

Тижорат банкларининг депозит сиёсатига таъсир қилувчи иккинчи омил Марказий банкнинг мажбурий заҳира сиёсати ҳисобланади. Мажбурий заҳира ставкаларининг оширилиши тижорат банкларининг депозитларга фоиз тўлаш имкониятини пасайтиради. Бундан ташқари, мажбурий заҳира ставкаларининг оширилиши банкларнинг ликвидлилигини пасайишига олиб келади. Шунинг учун ҳам ривожланган индустриал мамлақатларда, хусусан, АҚШ, Германия ва Австрияда мажбурий заҳира ставкалари депозитларнинг сўммаси ва муддатига боғлик равишда табақалаштирилган. Депозитнинг

сўммаси қанчалик катта ва муддати қанчалик қисқа бўлса, унга нисбатан ўрнатилган мажбурий заҳира ставкаси ҳам шунчалик юқори бўлади.

Ўзбекистон республиқасининг “Марказий банки тўғрисида“ти қонунига кўра Марказий банк ўзи белгилаган энг кам миқдорда резервлар сақлаш тўғрисида банкларга кўрсатма беради. Марказий банкда депозитга ўтказиладиган мажбурий резервларнинг энг кам миқдори Марказий банкнинг норматив ҳужжатлари билан белгиланиб, у омонатларнинг ҳажми, тури, муддатига, банкларнинг бошқа мажбуриятларига боғлиқ бўлади. Мажбурий резервларнинг миқдорлари жалб этилган маблағлар ва депозитларнинг ҳар бир тоифаси бўйича барча банклар учун бир хилдир.

2.1-жадвал

Ўзбекистон Республиқаси Марказий банки мажбурий заҳира талабларининг ўзгариши, (фоизда)²

Депозит тури	2001 й.	2004 й.	2005 й.	2008 й.	2009-2013 й.
Талаб қилиб олунгунча	25	18	15	15	15
Жамғарма депозитлари	25	18	15	15	12
Муддатли депозитлар	25	18	15	15	10.5
Хорижий валютадаги депозитлар	0	0	8	15	15

2001-2005 йиллар мобайнида Республиқа Марказий банкининг сўмдаги депозитларига нисбатан белгилаган мажбурий заҳира ставкалари 25 фоиздан 15 фоизга қадар тушган ва хорижий валютага нисбатан эса аксинча, 0 фоиздан 8 фоизга кўпайган. Лекин уларнинг турлари бўйича бир хиллиги,

² Ўзбекистон Республиқаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

банкларнинг муддатли ва жамғарма депозитларни жалб қилишга бўлган мойиллигини сусайтирган бўлса ажаб эмас.

Пул массасининг мақсадли кўрсаткичларидан келиб чикқан ҳолда 2008 йилнинг 1 ноябридан бошлаб мажбурий захиралар нормаси юридик шахсларнинг миллий ва хорижий валютада жалб қилинган депозитлари учун 15 фоиз этиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 28 июлдаги 1166-сонли Қарорига асосан пул массасининг мақсадли параметрларидан келиб чикқан ҳолда ва тижорат банклари томонидан ўзок муддатли депозитлар жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида 2009 йилнинг 1 сентябридан бошлаб табақалаштирилган мажбурий захиралар нормаси жорий этилди, яъни :

- 1йилгача депозитлардан 15 фоиз
- 1 йилдан 3 йилгача депозитлардан 12 фоиз
- 3 йилдан ортиқ муддатга қўйилган депозитлардан эса 10,5 фоиз қилиб белгиланди.

Демак, муддатли депозитларга нисбатан паст захира ставкаларининг белгиланиши мажбурий захира ставкаларининг банкларнинг депозит базасига нисбатан юзага келадиган салбий таъсирига барҳам беради ва ўз навбатида, банкларнинг муддатли депозит ҳисобрақамларидаги маблағлар миқдорининг ошишига, жорий депозит ҳисобрақамларидаги маблағлар миқдорининг камайишига олиб келади. Бу эса, миллий валюта қўрсининг барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Мажбурий резерв талаблари тижорат банкларининг кредит ресурслари миқдорига таъсир кўрсатиш орқали иқтисодиётдаги пул таклифини тартибга солишда пул-кредит сиёсатининг муҳим инструментларидан бири сифатида кўлланилмоқда.

2012 йилда инфляция ва пул массасининг мақсадли параметрларидан келиб чиқиб ҳамда тижорат банкларида ўзок муддатли ресурс базасини янада

кенгайтириш мақсадида, мажбурий резервлар нормаси, юридик шахсларнинг талаб қилиб олингунча ва 1 йилгача бўлган муддатга жалб қилинган депозитлар учун – 15 фоиз, 1 йилдан 3 йилгача бўлган депозитлар учун – 12 фоиз, 3 йилдан ортиқ бўлган депозитлар учун – 10,5 фоиз миқдорида ўзгартирилмасдан қолдирилди. 2012 йилда тижорат банкларининг Марказий банкдаги мажбурий резервлари хажми 443 млрд. сўмга ёки йил бошига нисбатан 31,8 фоизга кўпайди.

2.1-расм. Мажбурий резервлар қолдиги динамикаси.31 декабрь ҳолатига.(млрд.сўм)³

Ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси ҳисобварафига қўшимча равишда 3 176 млн. АҚШ доллари миқдоридаги маблағлар йўналтирилиши пул массасини прогноз кўрсаткичдан ортиқча ўсишининг олдини олишга ва шу орқали ички бозорда нархлар барқарорлигини таъминлашга хизмат қилди. Тижорат банкларининг депозит сиёсатини шакллантиришда ҳисобга олинадиган учинчи омил

³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

тижорат банкининг ликвидлилиги ва тўловга қобиллигининг ўзгариши ҳисобланади.

Тижорат банки балансининг жорий ликвидлилик даражасини пасайиши банкнинг депозитлар ва уларга ҳисобланган фоизларни ўз вақтида қайтариш имкониятини пасайтиради. Тижорат банкларининг депозит сиёсатига таъсир қилувчи асосий омиллардан бири Марказий банкнинг очиқ бозор операцияларининг ўзгариши ҳисобланади. Агар Марказий банк очиқ бозор операцияларида қўпроқ қимматли қофозларни сотувчи бўлиб иштирок этса, бу ҳолат тижорат банкларининг ликвидлилигини пасайишига олиб келади. Бу эса, банкларнинг депозит сиёсатига тегишли ўзгаришларни киритилишига сабаб бўлади.

Тижорат банкларининг депозит сиёсатини ишлаб чикишда ҳисобга олинадиган асосий омиллардан яна бири банк хизматлари миллий бозоридаги ўзгаришлар ҳисобланади. Депозит маҳсулотлари сонини оқилона шакллантиришга сотиш йуллари ва технологиялари катта таъсир кўрсатади. Шу сабабли мамлақатимиз банклари омонатининг ҳар бир турига унинг муҳим вазифаларидан бири – ё самарали ставка, ёки қўшимча маблағ қўйиш ва маблағларнинг бир қисмини олиш имкони, сервис имкониятлари ёки омонатларнинг муддатлилик вариантлари асос бўлади.

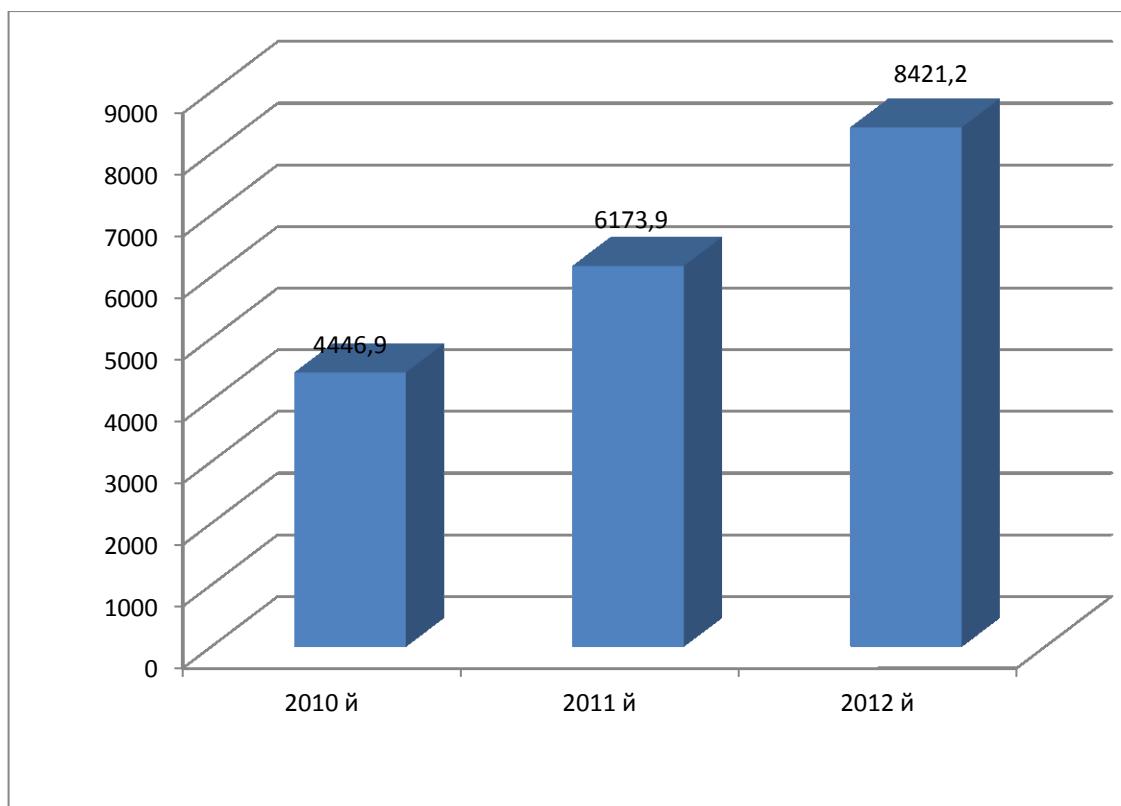
Ахоли реал даромадларининг ўсиши, банк тизимида бўлган ишончнинг ортиб бориши ҳамда иқтисодиётдаги инфляцион кутилмаларнинг пасайиши каби омиллар таъсирида, 2012 йил давомида жисмоний шахсларнинг тижорат банкларидаги депозитлари бўйича ўртacha тортилган фоиз ставкаси йил бошидаги 9,6 фоиздан деқабрь ойининг охирида 6,4 фоизгача, юридик шахсларнинг жамгарма ва муддатли депозитлар бўйича ставка эса 6,8 фоиздан 6,0 фоизгача пасайди. Банкларда барқарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш, ахолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига жалб қилишни янада рағбатлантириш ва қафолатлашга доир қабул қилинган Президентимизнинг қатор Фармон ва Қарорлари

аҳолининг банк тизимиға бўлган ишончини янада мустаҳкамлашда муҳим аҳамият қасб этиб келмоқда. Натижада, банклар томонидан жалб қилинган жами депозитлар ҳажми 2012 йил бошига нисбатан 31,5 фоизга ортди. Жумладан, аҳолининг банклардаги омонатлари ҳажми 34,6 фоизга ўси. “Мустаҳкам оила” давлат дастури доирасида тижорат банклари томонидан аҳолига қулайликларни кенгайтириш мақсадида янги муддатли ва жамғарма омонат турлари жорий этилди. Умуман олганда, аҳолига таклиф этилаётган ва унинг турли қатламлари учун қулай ва манфаатли бўлган омонат турларининг сони 410 тадан ошди. Натижада республиқамизнинг ҳар мингта қатта ёшли аҳолисига тўғри келадиган жисмоний шахс-омонатчилар ҳисобвараклари сони 1 027 тага етиб, бу кўрсаткич Ўзбекистон Республиқаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли Қарори билан тасдиқланган индиқаторлар тизимиға асосан “юқори даражадаги баҳога мувофиқ келди. Банкларда барқарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган ва жойлаштирилган депозит сертифиқатлари 2013 йил 1 январь ҳолатига кўра, 445,6 млрд. сўмни ҳамда инвесторлар ўртасида жойлаштирилган тижорат банкларининг ўзок муддатли облигациялари 258,7 млрд. сўмни ташқил қилди.

Ушбу тадбирлар, ўз навбатида, банкларнинг актив операциялар ҳажмини, жумладан, кредитлаш ва инвестициялаш имкониятларини ошишига замин яратди.

Ўзбекистон банк секторининг ижобий тамойили депозитлар ҳажмининг ўсиши билан бир қаторда, аҳоли томонидан анча ўзок муддатга жойлаштирилаётган маблағлар улушининг қўпайишидан иборат бўлиб қолмоқда. Ўзок муддатли омонатлар мижозларга мунтазам тўловлар олиш имконини бермокда. Фуқароларнинг банк тизимиға бўлган ишончи тобора ошиб бораётгани, аҳолининг банклардаги омонатларининг давлат томонидан қафолатлангани, энг муҳими, фуқароларнинг банклардан омонатларини ўз вақтида олаётгани, кредит ташқилотлари томонидан аҳолига 410 дан ортиқ

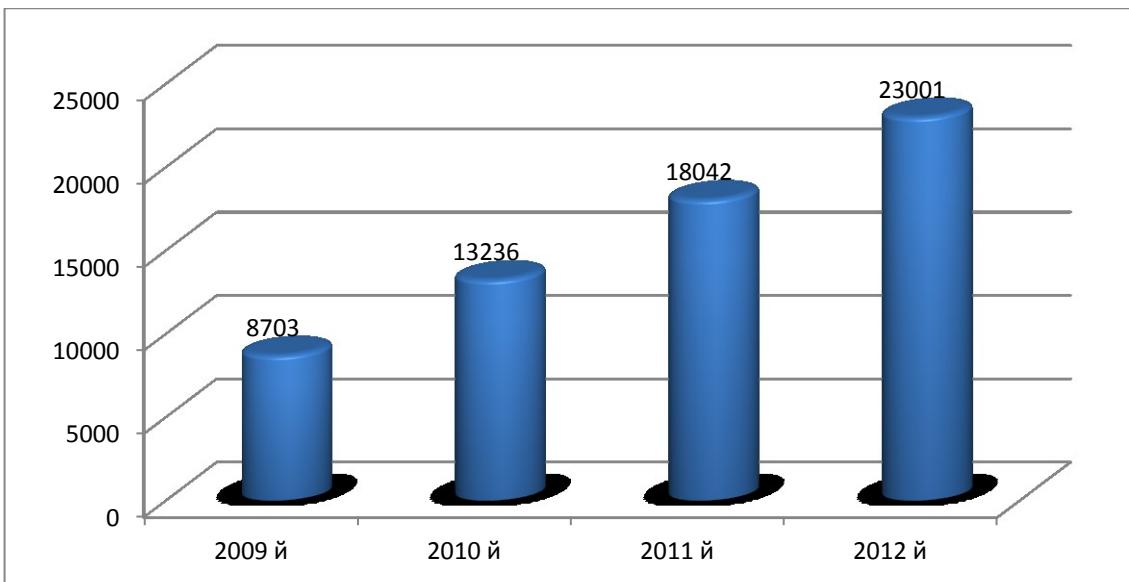
кулай омонатлар турларининг таклиф этилиши омонатлар миқдорининг 2011 йилга нисбатан 34,6 фоизга ошишига олиб келди

2.2-расм. Ахоли омонатлари қолдиги 31 декабрь холатига (млрд.сўм)⁴

Банклардаги омонатлар ҳажмининг ошишида ахоли реал даромадларининг ўсиши ҳамда банк тизимининг барқарорлиги асосий омил бўлгани ҳолда, банклардаги омонатларнинг тўлиқ қайтарилиши давлат томонидан қафолатланганлиги ва улардан олинадиган фоиз даромадлар солиқдан озод этилганлиги ҳамда 410 хилдан ортиқ омонат турлари таклиф қилинаётганлиги банк депозитларини қулай, хавф-хатарсиз ва барқарор даромадли молиявий инструментга айлантириди. Шунингдек, 2011 йил давомида банкларнинг 204 млрд. сўмлик ўзоқ муддатли облигациялари инвесторлар ўртасида жойлаштирилган бўлса, ахоли ва хўжалик юритувчи субъектларга сотилган депозит сертифиқатлари қолдиги 427 млрд. сўмни ташқил қилди.

⁴ Ўзбекистон Республиқаси Марқазий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

2.3-расм. Тижорат банкларидағи жами депозитлар қолдиғи. 31 дәқабрь ҳолатига(млрд.сўм)⁵

Мамлақатимиз банкларининг барқарор ҳолати, банк тизимиға бўлган ишончнинг йилдан-йилга ошиши ҳамда аҳоли реал даромадларининг ўсиб бораётгани аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларининг бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилишнинг мустаҳкам асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Охирги уч йилда банклардаги жами депозитларнинг ҳажми 2,6 баробар ўсиб, бугунги қўнда уларнинг миқдори 23 трлн. сўмдан ошиб кетди. 2012 йилда ҳам банк тизимида амалга оширилган ислохотлар Ўзбекистон Республиқаси Президенти ва Хукумат томонидан қабул қилинган бир қатор фармон ва қарорларда белгиланган устувор вазифаларнинг бажарилишига қаратилди. Хусусан:

- аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари ҳамда инвесторларнинг маблағларини банк акциялари ва депозитларга жалб қилиш орқали банкларнинг қапиталлашув даражасини ошириш ҳамда ресурс базасини кенгайтириш;
- банкларнинг инвестиция жараёнларида, корхоналарни модернизация қилиш, технологик ва техник қайта жихозлашдаги иштирокини янада кенгайтириш ва кичик бизнес субъектларини молиявий қўллаб-қўватлаш;

⁵ Ўзбекистон Республиқаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди

- банкларда самарали назоратни амалга ошириш, банк инфратўзилмаларини кенгайтириш, банк хизматлари сифатини ошириш ва мижозларга янги қўлайликлар яратиш;
- ҳисоб-китоблар тизимини янада такомиллаштириш, нақд пулларнинг банк айланмасига жалб этилишини янада кенгайтириш;
- банкларни якқа тартибда баҳолаш миллий рейтингига ва халқаро рейтинг компанияларининг рейтингларига эга бўлишларини таминалаш борасида бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди.

Банкларнинг қапитали ва мижозлардан жалб қилинган депозитлар ҳажмининг ўсиши республиқа иктисадиётининг базавий тармокларида ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизация қилиш, истикболли ва йўқори самарали инвестиция лойихаларини амалга ошириш, истемол маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни молиявий қўллаб-қўвватлашда банклар иштирокини янада кенгайтириш имконини бермоқда.

Аҳоли қўлидаги бўш пул маблағларининг банк айланмасига жалб қилинишини қўчайтириш тижорат банклари зиммасига депозит сиёсатини яхши йулга қўйиш ҳамда аҳолига кўрсатилаётган хизматлар доираси ва сифатини ошириб бориш масъулиятини юклайди.

2.2 Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича рақобат

Ҳар бир банк ўз депозит сиёсатини ишлаб чикқан бўлиб, унга мувофик турли жозибадор омонат турларини жорий этиб боради. Турли муддатларга, турлича фоиз ставкаларига эга сўмдаги ва чет эл валютасидаги омонатлар жисмоний шахсларнинг доимий даромад манбаларидан бирига айланиб улгурганига анча бўлди.

2008 йил 20 февралда «Тижорат банкларида аҳоли омонатлари шартларини либераллаштириш ҳамда қафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3968-сонли фармоннинг қабул

қилиниши туб бурилиш ясади. Ушбу фармонда мамлақат иктисодиётини жадал ривожлантириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш учун инвестиция ресурсларининг ғоят муҳим манбаи сифатида аҳолининг эркин пул маблағларини тижорат банклари омонатларига жалб этишни янада рағбатлантириш кўзда тўтилган эди.

Ўтган давр мобайнида фармонда кўрсатиб ўтилган чора-тадбирларни хаётга тадбиқ қилиш бўйича тижорат банклари изчил ва самарали ишларни амалга оширдилар. Ҳар бир банк ушбу фармоннинг амалий аҳамияти ва аҳоли ишончини қозониш ва уларнинг бўш пул маблағларини янада кенг жалб қилишдаги роли нихоятда муҳимлигини чукӯр англаб, уни ўз фаолиятига тезкор тадбиқ қилишга қатта аҳамият берди.

Ўзбекистон Республиқаси Президентининг “Аҳолининг омонатларини жалб қилиш бўйича Республиқа тижорат банклари ўртасида танлов ўтказиш тўғрисида”ги қарорига мувофиқ Республиқа тижорат банклари ўртасида 2012 йил яқўнларига кўра аҳоли бўш пул маблағларини банклардаги омонатларга жалб қилиш бўйича танлов ўтқазилди. Танловда 29 та тижорат банки, 832 та филиал, 4000 дан зиёд мини-банк ва маҳсус қассалар иштирок этди.

Танлов ғолибларини тантанали тақдирлаш маросими 2013 йил 26 январь қўни Ташқилий қўмита раиси - Марказий банк раиси Ф.Муллажонов бошчилигига Ўзбекистон банклари уюшмасида ўтқазилди.

Мазқўр танлов аҳолининг бўш пул маблағларини банклардаги омонатларга жалб қилишда тижорат банкларини рағбатлантириш ва улар фаолиятини қўчайтириш, банкларнинг инвестицион имкониятларини янада кенгайтириш учун уларнинг ресурс базаларини мустаҳкамлаш, омонатлар турларини кенгайтириш, бу соҳада соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, илғор тажрибаларни кенг жорий этиш, шунингдек аҳолига кўрсатилаётган банкмолия хизматлари сифатини янада ошириш мақсадида ўтқазилмоқда.

Маълумки, сўнгги пайтда тижорат банклари аҳоли омонатларини жалб қилишни рағбатлантириш борасидаги фаолиятларини янада жадаллаштирди,

банк хизматлари тўғрисида аҳолининг ҳабардорлилик даражаси ошди ҳамда кўплаб янги омонат турлари жорий этилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бунда мамлақатимиз раҳбарининг «Фуқароларнинг Ўзбекистон Республиқаси тижорат банклари»даги омонатларини ҳимоялаш кафолатларини таъминлашга оид қўшимча чоратадбирлар тўғрисида»ги фармони муҳим ўрин тутди. Унга кўра, омонатлар миқдоридан қатъи назар, фуқароларнинг тижорат банклари депозит ҳисобвараглари даги омонатлари тўла ҳажмда қоплаб берилиши қафолатланади. Буларнинг барчаси банк тизимини янада ривожланишига ижобий таъсир этди. Бугун мамлақатимизда фаолият кўрсатаётган тижорат банклари ва уларнинг бўлинмалари миллий ҳамда чет эл валютасида чекланмаган миқдорда ва муддатларда 410 дан ортиқ омонат турларини аҳолига таклиф этмоқда. 2012 йилда тижорат банклари даги аҳоли омонатларининг ҳажми 2011 йилга нисбатан 34,6 фоиз ошди. Танлов ғолибларини тақдирлаш маросими Ўзбекистон Республиқаси Олий Мажлиси Сенатининг Бюджет ва иқтисодий ислоҳотлар масалалари қўмитаси, Ўзбекистон Республиқаси Марказий банки, Ўзбекистон банклари Ассоциацияси, Фуқароларнинг банклардаги омонатларини қафолатлаш жамғармаси ва тижорат банкларининг раҳбарлари иштирокида тантанали мухитда ўтқазилди. Танлов натижаларига кўра, ғолиблар сакизта асосий ва ўн битта қўшимча номинациялар бўйича аниқланди.

Танлов ғолиблари сифатида қўйидагилар эътироф қилинди:
«Аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича йилнинг энг яхши банки» номинациясида:

Биринчи ўрин – Ўзбекистон Республиқаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки;

Иккинчи ўрин – «Ўзбекистон саноат-қурилиш банки» очик акциядорлик тижорат банки;

Учинчи ўрин – «Асақа» давлат-акциядорлик тижорат банки.

2.2-жадвал

ЎзР ТИФ Миллий банки томонидан таклиф этилаётган омонатлар⁶

Омонат номи	Муддати	Йиллик фоиз	Бошлангич бадал	Эслатма
Пластик карточка		12	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда қапитализацияни хисобга олган ҳолда берилади
Талаб қилиб олингунча		2		
"Олтин кўз"	45 кўн, 60 кўн	18	чекловсиз	Фоизлар омонат муддати тугагандан сўнг берилади
"Такдим этувчига"	9 ой, 12 ой	16, 18	чекловсиз	Фоизлар омонат муддати тугагандан сўнг берилади
"Хосила"	3 ой	16	чекловсиз	Фоизлар омонат муддати тугагандан сўнг берилади
"Ният"		4,5	чекловсиз	Автомобил нархининг 50%и кўйилади
"Суғдиёна"	13 ой	18	чекловсиз	
"Навқирон"	1,5 йил	18	чекловсиз	
"Нишона"	45-60 кўн	18	чекловсиз	Фоизлар муддати тугагандан сўнг тўлаб берилади 2% бонус
"Навбахор"	180 кўн	18	чекловсиз	Фоизлар муддати тугагандан сўнг тўлаб берилади 3% бонус
"Қалдирғоч"	180 кўн	18		Фоизлар ҳар ойда ёки муддати тугагандан сўнг тўлаб берилади 4% бонус
"Имкон"	15 йил	6		Фоизлар ҳар ойда ёки муддати тугагандан сўнг тўлаб берилади
"Барака"	9 ой	18		Фоизлар ҳар ойда ёки муддати тугагандан сўнг тўлаб берилади
"Замин"	6 ой	18		Кишлоқ хўжалиги ходимлари учун 3% бонус

Жадвал маълумотларидан қўриниб турибдики, ЎзР ТИФ Миллий банкида депозитларга тўланадиган ўртача фоиз ставкаси 17-18 фоизни ташқил қиласди. Бозор фоиз ставкаси эса 15 фоиз. Банк бозор ставкасига мутаносиб равишда депозит ставкаларини ўрнатган. Энг юкори фоиз ставка 18 фоизни ташқил қиласди. Бу банкда фоизлар асосан омонат муддати тугагандан кейин берилади бу мижозларни жалб қилишни камайтириши мумкин. Шунингдек юкоридаги маълумотлардан қўриниб турибдики ТИФ Миллий банкда омонатлар асосан қисқа муддатга жалб қилинади. Хусусан

⁶ «Банк ахборотномаси» газетаси маълумотлари асосида.

"Олтин кўз","Хосила","Нишона" омонат турлари шулар жумласидандир. Энг ўзок муддатли омонат тури "Имкон" омонати бўлиб 15 йил муддатга жалб қилинади.

2.3-жадвал

Агробанк томонидан таклиф этилаётган омонатлар⁷

Омонат номи	Муддати	Йиллик фоиз	Бошлангич бадал	Эслатма
Муддатли	6 ой	16	чекловсиз	Фоизлар муддати тугагандан сўнг берилади
Муддатли	1 йил	16	чекловсиз	Фоизлар муддати тугагандан сўнг берилади
Муддатли	3 йил	18	чекловсиз	Фоизлар муддати тугагандан сўнг берилади
Муддатли	5 йил	18	чекловсиз	Олинмаган фоизлар асосий сўммасига қўшиб берилади
"Мададкор"	1-18 ой	18	чекловсиз	Ҳар ойники олдиндан тўлаб берилади
Талаб қилиб олингунча	муддациз	5	чекловсиз	Омонатчининг биринчи талабидаёк берилади
"Ёшлик"	1-18 ой	18	чекловсиз	Фоизни ҳар ойда олиш мумкин
"Ок олтин"	6 ой	18	чекловсиз	Фоизлар асосий сўммага қўшилмайди ва маблағ кўйилган кўнда 1 ой учун омонатчига берилади. Маблағлар накд пулда қабўл қилинади.
"Барақа"	3-12 ой	12-14-16-18	чекловсиз	Фоизлар асосий сўммага қўшилмайди, аванс тарикасида ёки боскичмабоскич омонатчига берилади
"Тошкент 2200"	3-18 ой	26	чекловсиз	Ушбу омонат турига бонус жорий қилинган
"Тараккиёт"	3-18 ойгача	26		
"Наврўзи олам"	3-18 ойгача	26		2009 йилнинг 1 майига қадар қабўл қилинади.
"Навниҳол"	1 йил	МБ қайта молиялаш ставкаси миқдорида	чекловсиз	16 ёшдан 25 ёшгacha қўйилган маблағ олинадиган муддатида 50000 сўмга еса 10% қўшиб ҳисобланади
"Болалар келажагимиз"	1-5 йил	12-18%	чекловсиз	Фоизлар асосий сўммага қўшилмайди ва ҳар 3 ойда омонатчиларга берилади
"Истеъмол омонати"	3 йил	10	чекловсиз	омонатнинг миқдори "истеъмол кредит"ига олинаётган истеъмол молларининг 30% миқдорида

⁷ «Банк ахборотномаси» газетаси маълумотлари асосида.

Жадвал маълумотларидан қўриниб турибдики, Агро Банк депозитларининг ўртача фоиз тавқаси 18-20 фоизни ташқил қиласди. Энг иирик фоиз ставка 26 фоизни ташқил қилиб, 4 та омонат турига шу ставка бўйича фоиз тўланади. Муддатли депозитларга 16-18 фоиз миқдорида фоиз тўланади.

Жумладан, юртимиздаги энг иирик банклардан бири – «Ўзсаноатқўрилишбанк» АТБ мазкўр фармон ижросини тъминлаш мақсадида аҳоли учун миллий ва хорижий валютадаги қўлай ҳамда юутуқли омонат турларини жорий қилиш, уларни оммавий ахборот воситаларида кенг тарғиб қилиш ишларини фаоллаштириш орқали аҳолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига жалб этиш чора-тадбирлари дастури»ни ишлаб чиқди. Дастурга мувофик, мижозлар орасида бир қанча сўров-маркетинг тадбирлари амалга оширилди. Чунончи, банк филиалларида жисмоний шахсларга кўрсатилаётган хизматлар сифати ва иш вақтларини мижозларга макбўл келиш-келмаслиги хақида ёзма сўровлар ўтказилди, омонатчи томонидан ўз омонат ҳисобрақамидаги маблағларнинг колдиги ва ҳисобланган фоизлар тўғрисида тезкор ахборот олинишини йулга қўйиш чоралари қўрилди, аҳоли учун жорий этилган омонат турлари, тўланадиган фоизлар миқдори ва омонатларга таълукли бошқа маълумотларни акс эттирувчи буклет ва плақатлар тайёрланди, кенг қўламда реклама компаниялари ташқил этилди. Ушбу чора-тадбирлар ўз самарасини бермай колмади. Ўзсаноатқўрилишбанк ОАТБ универсал тижорат банки сифатида республиканиниг барча худудлардаги турли хил мижозларининг банк хизматларига бўлган талабларини кенг миқёсдаги хизматлар кўрсатиш йўли билан қондириб келмоқда банк омонатчилар мижозлар ва аксиядорлар эҳтиёжларидан келиб чиқиб жисмоний ва юуридик шахслардан жалб қилинган пул маблағларини иқтисодиётнинг реал секторига самарадорликни кўзлаб йўналтирмоқда ва шу билан бирга иқтисодиётнинг ривожланишига кўмаклашмоқда .

2.4- жадвал

«Ўзсаноатқўрилишбанк» томонидан таклиф этилаётган омонатлар⁸

Омонат номи	Муддати	Йиллик фоиз	Бошлангич бадал	Эслатма
"Болалар мақсадли омонати"	10 йил	14	чекловсиз	Балогат ёшига етганларга
Талаб қилиб олингунча		1	5000 сўм	
"Кредит таъминоти"	15йил	5	чекловсиз	Ипотека кредити учун мўлжалланган
"фидоий"**	1-йилдан кам бўлмаган	14	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда тўланади, қўшимча маблағ қабўл килинмайди.
"наврўз туфхаси"**	1-йилдан кам бўлмаган	14	чекловсиз	Қапитализация билан
"камунал ҳизматлар тўловига"**	2-йил	30	Омонатснининг ойлик камунал тхлови миқдорида	Ойлик камунал миқдори 40 коэффициентга кўпайтирилса омонат миқдори аниқланади
"гаройиб"*	1 ой	14	чекловсиз	Фоизлар омонат муддати тугагандан сўнг берилади
"кўлам"*	2 ой	14	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда берилади
"омад"*	18 ой	14	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда берилади
"ривож"*	3 ойдан кам бўлмаган	12	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда берилади
"юуксалиш"*	30 ойгача	10	чекловсиз	Фоизлар ҳар ойда берилади
"маржон"*	4 ой	22	100000 сўм	Фоизлар ҳар ойда берилади
"навқирон"**	3 ой	20	100000сўм	Фоизлар омонат муддати тугагандан сўнг берилади

*** муддатли, **жамғарма *** юутуқли**

«Ўзсаноатқўрилишбанк»нинг аҳоли орасидаги обрўси, таниқлилиги ортди, унга бўлган ишонч мустахкамланди ва бўларнинг меваси ўларок,

⁸ «Банк ахбортономаси» газетаси маълумотлари асосида.

аҳоли омонатлари миқдори мунтазам кенгайиб борди. Рақамларга мурожат қиласиган бўлсак, «Ўзсаноатқўрилишбанк»даги аҳоли омонатлари колдиги 1-август ҳолатига 149 млрд. 274 млн. сўмни ташқил этди. 2012 йил 1 январ ҳолатига ушбу кўрсаткич 126 млрд. 74 млн. сўмга тенг бўлганлигини инобатга оладиган бўлсак, жорий йилнинг етти ойида депозитлар колдиги 23 млрд. 200 млн. сўмга ўсганлиги намоён бўлади. Фармон ижроси доирасида тижорат банклари авваламбор ўз депозит сиёсатларини қайта қўриб чикиб, жисмоний ва юридик шахслар учун янгидан-янги омонат турларини очишга урғу берадилар. Ўтган давр мобайнида банкларимиз бир қатор жозибали ва сердаромад омонат турларини жорий қилиб, аҳолига янада кенг танлов имконини тақдим этдилар. Натижада, тижорат банкларидаги аҳоли омонатларининг ўсиши 2011 йилдаги кўрсаткичга нисбатан 51,5 фоизга қўпайди.

“Алоқабанк” АТБ томонидан таклиф этилаётган Омонатлардан бири “коммунал плюс “ бўлиб йиллик фоиз ставкаси 30 фоизни ташқил қиласи. Ушбу банкда айни пайтда йиллик тўлови 26 фоиз бўлган 10 та жамғарма ва муддатли депозитлар мавжуддир.” Асака “ банкининг “файзли” , “имтиёз “, “совға -2011” , омонатларига , “Турон “ банкининг “барҳаёт”ига “Траст “ банкининг “Ҳумо”сига “Туркистон” ва “Савдогар “ банкининг “Янги йил тухфаси “ номли депозитларга ҳам маблағ қўйган мижозларга йиллик 26 фоиз устамиа тўланмоқда.

Дарҳакиқат, банклар нақд пул тушумини қўпайтириш йулида қабўл қилинган фармон ва қарорлар ижросини изчил таъминлашга интилиб, янги-янги омонат турларини мунтазам жорий этиб келмокдалар. Бу пировард натижада тижорат банкларининг молия бозорида самарали фаолият юритиши, мижозлар билан мустахқам ва ишончли алоқалар bogланиши учун барқарор замин бўлиши шубҳасиз. Шу ўринда банкларимиз омонатлар турларини мунтазам кенгайтириб бораётганликлари қўвонарли ҳолдир.

2011 йил 1 апрелдан 2012 йил 1 апрелгача бўлган даврда банкларнинг бу борада амалга оширган ишларини таҳлил қиласиган бўлсак, энг қатта

ўсиш «Ўзсаноатқўрилишбанк»и ва Миллий банкида кўзатилганига гувоҳ бўламиз - «Ўзсаноатқўрилишбанк»ида 1 апрел ҳолатига миллий валютада – сўмда 20 та омонат тури мавжуд бўлган бўлса, 1 йил давомида яна 9 та омонат тури жорий этилди ва 1 апрелга келиб уларнинг умумий сони 29 тани ташқил қилди. Миллий банкида эса 1 апрел ҳолатига мавжуд бўлган 18 та омонат тури 8 тага оширилиб, 1 апрел ҳолатига 26 тага етқазишга эришилди. Ана шундай сезиларли ўсиш «Ипотекабанк», «Ҳамкорбанк», «Агробанк», «Асақабанк», «Кишлоққўрилишбанк» қаби тижорат банкларида ҳам кўзатилди.

2.5- жадвал

Тижорат банкларида жорий этилган сўмдаги омонатлар сони муддати ва йиллик устама фоизи⁹

	2011 йил	2012йил	Муддати	Йиллик фоиз
ЎзР ТИФ Миллий банки	14	17	46 қўн - 15 й.	(2 - 18)
"Агробанк"	18	23	1 ой - 5 й.	(5 - 26)
"Ўзсаноатқўрилишбанк"	20	29	1 ой - 10 й.	(1 - 30)
"Микрокредитбанк"	20	23	1 қўн - 15 й.	(6 - 30)
"Савдогарбанк"	8	6	1 ой - 1 й.	(10 - 26)
"Кишлокқўрилишбанк"	19	24	1 қўн - 18 й.	(2,4 - 28)
"Туронбанк"	15	17	10 қўн - 5 й.	(2 - 30)
"Асақабанк"	22	27	30 қўн - 15 й.	(6 - 28)
"Ипотекабанк"	23	30	15 қўн - 18 й.	(2 - 18)
"Алоқабанк"	21	16	45 қўн - 18 й.	(16 - 30)
"Ҳамкорбанк"	6	12	6 ой - 3 й.	(2 - 24)
"Ипак ўули банк"	7	3	3-8 ой	(16 - 18)
"Халк банки"	18	26	100 қўн - 14 й.	(1 - 28)
"Трастбанк"	9	13	10 қўн - 1 й.	(2 - 26)
"Алп Жамол банк"	6	3	45 қўн - 3 ой	(5 - 18)
"Самарқандбанк"	8	3	1 - 6 ой	(6 - 18)
"Равнакбанк"	15	5	1 ой - 1 й.	(4 - 28)
"Туркистонбанк"	10	14	22 қўн - 10 й.	(6 - 26)
"Қапиталбанк"	1	1	3 - 12 ой	18
"Универсалбанк"	12	16	3 ой - 2 й.	(6 - 26)

⁹ «Банк ахборотномаси» газетаси маълумотлари асосида.

Омонатлар бўйича банклар томонидан таклиф қилинаётган йиллик устама фоизларига тўхталсак, бу борада «Ўзсаноатқўрилишбанк»нинг «Болалар мақсадли омонати» депозитини алоҳида тилга олиб ўтиш лозим. Ушбу депозитга қуйиладиган бошлангич бадал сўммаси чегараланмаган бўлиб, йиллик устама 22 фоизни, сақланиш муддати эса 10 йилни ташқил қиласди. Агар мижоз уни 2 ёки 3 ой муддатга сақласа, у ўз маблағини йиллик 25-26 фоизга ошириб олади. Бундан ташқари, «Микрокредитбанк»нинг юкори фоизли яна учта – «Махсус меҳрибонлик», «Махсус мададкор» ва «Камалак» деб номланувчи депозит турлари мавжуд. Йиллик тўлов миқдори 20 фоиз бўлган мазкўр омонатлар бир-биридан сақланиш муддати ва мақсади билан ажралиб туради. Масалан, «Махсус меҳрибонлик» омонатининг сақланиш муддати 1 йилдан 15 йилгача бўлиб, у фақат меҳрибонлик ўйида тарбияланаётган болалар учун очилади.

Шу билан бирга, республиқамизда фаолият юритаётган тижорат банкларининг сўмдаги омонатлари бўйича йиллик устама ҳаққи ўртacha 22-26 фоизни ташқил қилмоқда.

Кимdir пулинини беш-ун қўн бўлса-да, бекор туриб колишини истамай, қисқа муддатли депозитларга жойлаштиришни афзал деб билса, кимdir яхши ниятлар билан ўзок йиллик омонатларга пул қўядилар. Шуни инобатга олган ҳолда, банклар муддат жихатидан жуда ҳам турфа хил омонатларни таклиф қилмоқдалар – уларнинг фарки бир қўндан 18 йилгача муддатни ташқил қиласди. Хозирги қўнда банк омонатлари аҳоли учун маблағларни сақлашнинг энг оммавий усули ҳисобланади. Бундан ташқари, банклар мижозлар учун бир-биридан қўлай шартларни таклиф қилмоқда.

Таъкидлаш ўринлики, Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган чора тадбирлар асосида аҳолини бўш пул маблағларини банклардаги омонатларга жалб қилиш бўйича ташқил этилган танлов тижорат банкларининг бу борадаги фаолиятларини янада жонлантиради.

2.3. Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилишда халқаро амалиётнинг ўрни

Халқаро банк амалиётида банк ресурслари таркибида депозит маблағлар, айниқса, муддатли депозитлар асосий улушни ташкил этади. Банк ресурслари таркибида муддатли депозитлар улушкининг юқорилиги банкларнинг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлашга ва уларнинг тўловга лаёқатлиигини таъминлашга бевосита ижобий таъсир кўрсатади.

Халқаро банк амалиётидан ҳамда қисқа даврдаги бозор муносабатлари шароитида орттирилган банк тажрибасидан маълумки, тижорат банкларининг асосий ресурс базаси уларнинг депозитли ресурслари ҳисобидан шакллантирилади. Депозит маблағларнинг таркибидаги талаб қилиб олингунча сақланадиган маблағлари арzon маблағлар, лекин муддати жиҳатидан нобарқарор маблағлар ҳисобланади.

Халқаро банк амалиётида банкларнинг талаб қилиб олингунча сақланадиган депозит маблағларининг улуси нисбатан паст ва муддатли депозитларининг улуси юқори салмоқни ташкил этади. Масалан, талаб қилиб олингунча сақланадиган депозит маблағларининг улуси Россия тижорат банкларида 2012-йилнинг 4- чорак якунлари ҳисботи ҳолатига кўра 35,67 фоизни, Германия банк тизимида 27,55 фоизни ташкил этган. Маълумотлардан кўриниб турибдики, номлари келтирилган мамлакатларнинг тижорат банкларида талаб қилиб олингунча сақланадиган депозит маблағларнинг улуси бирмунча паст, бу мамлакатларнинг тижорат банклари етарли равишда барқарор молиявий ресурсларга эга эканлигидан далолат беради. Чунки, тижорат банкларининг ресурслари таркибида муддатли депозитлар муҳим молиявий барқарор манбалардан ҳисобланади.

Россияда аҳолининг бўш пул маблағларини омонатларга жалб қилиш бўйича Россия Сбербанки биринчи ўринда туради. Сбербанк депозитлари бошқа банклар депозитлари умумий ҳажмининг икки баробарини ташкил этади. 2011-йилнинг якунларига асосланган ҳолда, жисмоний шахсларнинг

депозитларининг умумий жамғарма улуши бешта илфор банкларда ўз аксини топган.

2.6 -жадвал.

Россиянинг йирик банкларида жисмоний шахсларнинг жамғарма депозитлар сўммаси, трлн.рубл 01.01.2011 ҳолатига.

Банк	Депозитлар сўммаси,трлн.рубл
Сбербанк России	1908291 т.р.
Внешторгбанк	101694 т.р.
Банк Москвы	79844 т.р.
Газпромбанк	57267 т.р.
Росбанк	56458 т.р

Банклар хизматларни кенгайтириб, диверсификация шартлари билан янгидан-янги депозит турларини таклиф қиласди. Ҳозирги кунда Россия Сбербанки томонидан омонатларга банк тизимидағи талаб ва таклифдан келиб чиқкан ҳолда 21 хил омонат турларини таклиф этади: Фоиз ставкасини ўрнатилиши, Сбербанк томонидан мазкур депозитнинг фоизи муддатига нисбатан ўрнатилади. Масалан: «Талаб қилиб олингунча» депозитнинг фоиз ставкаси-0,1%, Россия Сбербанки «Нафака депозит» омонатларининг фоиз ставкаси 2 йилга-10%. Депозитнинг сўммаси фоиз ставкани юқорилигига боғлик, масалан: Россия Сбербанки депозитларга 1ойдан 1йилгача 1-100 минг рублгача қабул қилинган омонатлар йилига 8,5%дан қўйилади, 500 минг рубл ва ундан юқори бўлган омонаттарнинг ўртача фоиз ставкаси 9,5% қўйилади. Сбербанкнинг фоиз ставкаси инфляция даражасидан паст бўлганлиги сабабли вақт ўтиши билан омонатларнинг ўз қийматини йўқотилишига олиб келади. Масалан: 2011 йил инфляция 5,3% ни ташкил қилган Сбербанкнинг рублдаги омонатларининг энг юқори фоиз

ставкаси 5%ни ташкил этган (бу фақат 21тадан 2та омонатда). Сбербанк депозитларининг фоиз ставкаси ҳар доим банкнинг қайта молиялаштириш ставкасидан паст бўлади. Масалан: 2005йилнинг охирида қайта молиялаштириш ставкаси 8,25%, Сбербанкнинг рублдаги омонатларининг энг юқори фоиз ставкаси 8% бўлган (бу фақат 21тадан 2та омонатда).

Россия Сбербанки солик кодексининг 217/27 бандига биноан Россия Федерацияси худудида жойлашган солик тўловчиларнинг банклардаги омонатларидан олинадиган фоиз кўринишидаги даромадлари солиқса тортилмайди, маълум шартлар асосида.

Чет эл валютасининг омонатлари, йиллик 8%дан ошмаган ҳолда. Россия Сбербанки рублдаги депозитнинг фоиз ставкаси одатда солик кодексида кўрсатилгандан паст бўлади, бу банк учун қулай ва фойдали, чунки солик кодексида кўрсатилган фоиз ставка Россия Марказий банкининг қайта молиялаштириш ставкасидан паст бўлган жалб қилинган ва жойлаштирилган банкнинг барча омонатлари даромад солигига тортилади. Мазкур ҳолдан келиб чиқсан ҳолда Россия банклари қайта молиялаштириш ставкаси фоиз микдорида асосий ресурсларни диверсификация қиласи. Бундан келиб чиқсан ҳолда Россия банкларининг даромадлари динамикаси юқори кўрсаткичлар сари ўсиб борса фоиз микдори пасайиб боради.

Фоиз ставкалар инфляция даражасидан паст бўлиб ўрнатилганлиги сабабли вақт ўтиши билан омонат қиймат даражасини йўқотади. Масалан: 2011-йил инфляциянинг даражаси 5,3% Сбербанкнинг чет эл валютаси бўйича энг юқори фоиз ставкаси 4,5% бу фақат иккита омонат бўйича. Умуман олганда, 2011-йил чет эл валютаси 3,5 пунктга ўз қийматини йўқотади. Бундан келиб чиқсан ҳолда, 5,3% инфляцияга омонатларнинг 3,5%лик қадрсизлантириш даражасини инобатга олсак, чет эл валютасидаги омонатларнинг ҳақиқий қадрсизланиш даражаси 8,8 фоизни ташкил этди. Бундан банк даромади чет эл валютасидан тушган даромад фоизи ($5,3+3,5\%$)- $4,5\%=4,3\%$ ни ташкил этган. Чет эл валютасидаги Россия Сбербанки омонатлари, деярли барча валюталарга тенг омонат фоиз ставка

белгиланганлиги сабабли курс фарқидан тушган даромад эвазига омонатларга тўланадиган фоизларни қоплайди.

Сбербанкнинг хорижий валютадаги омонатларининг фоиз ставкалари Россия Марказий Банкининг ўрнатилган қайта молиялаштириш ставкасидан паст бўлади. Масалан: 2011 йил охирида Марказий банк томонидан ўрнатилган қайта молиялаштириш ставкаси йиллик 8,25%ни ташкил этган бўлса, хорижий валютадаги омонатларнинг энг юқори фоиз ставкаси шу даврга келиб йиллик 4,5%ни ташкил этган. Россия Сбербанки томонидан таклиф этган омонат турларининг йиллик фоиз ставкаси нисбатан паст даражада ўрнатилган.

Бизнинг назаримизда, мазкур ҳолатларни ижобий ечимини таъминлаш мақсадида қуидагиларни амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ:

-тижорат банкларининг халқаро рейтинг даражасини кўтариб, халқаро банк кредитларини жалб этиш ва маҳаллий банкларда хорижий банкларнинг Востро вакиллик ҳисобварақаларини очиш орқали қўшимча молиявий ресурсларининг микдорини ошириш лозим;

-аҳолининг банк тизимиға ишончини ошириш орқали, банқдан ташқари айланмаларни муддатли депозитларга жалб этиб, миллий валютанинг сотиб олиш қобилиятини мустаҳкамлаш ва ЯИМга нисбатан кредитлар ҳажмининг ортишига эришиш лозим.

Агар Россия Федерацияси ва Козоғистондаги битта банк муассасасига 20 минг фуқаро тўғри келса, Ўзбекистонда эса 5000 минг фуқаро тўғри келади. Ривожланган мамлакатларда эса битта банк муассасасига тахминан 4000 фуқаро тўғри келади. Бундай кенг тармок мамлакатнинг барча аҳолисига банк хизматлари кўрсатилишини мумкин қадар таъминлаш, пул воситаларида унинг эҳтиёжларига таъсир қилиш имконини беради. Масалан Украина Республикасида ҳар йили тижорат банкларининг омонатларини ишончлилиги бўйича "Кредит-Рейтинг" агентлиги томонидан рейтинг эълон қиласди. "Кредит-Рейтинг" Рейтинг агентлиги 2012 йил учун 74 украин банклари доирасида янги рейтингни эълон қилди .

Омонатлар ишончлилиги бўйича Украина банклари рейтинги¹⁰

	Банк номи	Депозитлар ишончлилиги
1.	"Астра Банк"	5
2.	"Банк Кипра"	5
3.	"Морской Транспортный Банк"	5
4.	"Пиреус Банк МКБ"	5
5.	"Свебанк"	5
6.	"СЕБ Банк"	5
7.	"Универсал банк"	5
8.	"Эрсте Банк"	5
9.	Банк "Петрокоммерц-Украина"	4
10.	"БГ Банк"	4
11.	"БТА Банк"	4
12.	"Хоум Кредит Банк"	4
13.	"Хрещатик"	4
14.	"Энергобанк"	4
15.	Банк "Львов"	4

"Кредит-Рейтинг" агентлиги банкларни омонатлари бўйича рейтингни тўзишда бир нечта омилларга таянади. Хусусан:

- Банк ликвидлиги;
- Банк ресурс базаси таркиби.барқарорлиги ;
- Активлар сифати ва диверсификацияси ;

¹⁰ "Кредит-Рейтинг" рейтинг агентлиги маълумотлари асосида

- Фаолият самарадорлиги ;

Рейтинг бўйича 43 та банк ўртacha баҳо 3 баҳосига эга бўлди. 8 та банк энг олий 5 билан, 10 та банк 4 балл баҳосини олди. 13 банк 2 ва 4 та банк 1 баллга эга бўлган. Шунингдек ушбу агентлик банкларни умумий депозит ҳажми бўйича ҳам рейтингни эълон қилди.

2.8-жадвал

Украина Банклари молиявий ресурслари рейтинги 01.03.2012 йил холатига¹¹

Банк	Жисмоний шахслар омонатлари, млн.грн.	Шундан:	
		Талаб килиб олингунга омонатлар, млн.грн.	муддатли депозитлар, млн.грн.
ОТП Банк	↓ 348.8740	↓ 101.2010	1 247.6730
ВАБ Банк	↓ 876.8510	↓ 49.7880	↓ 727.0630
А-Банк КО	↑ 1.4240	↑ 9880	↑ 6.4370
Автокразбанк	↑ 72.1250	↓ 6210	↑ 64.5050
Агрокомбанк	↓ 5.5730	↓ 5110	↓ 4.0620
Актив-Банк	↓ 65.6760	↓ 4.8230	↓ 40.8530
Альфа-Банк	↓ 625.9820	↑ 56.0450	↓ 369.9370
БМ Банк	↑ 08.9120	↓ 7.9470	↑ 90.9660
БТА Банк	↓ 05.3400	↓ 8.3600	↓ 86.9800
Восточно-Европейский банк	↓ 88.2480	↓ 24.4080	↓ 63.8400
Дельта Банк	↓ 906.2510	↓ 29.6450	↓ 776.6060

¹¹ "Кредит-Рейтинг" рейтинг агентлиги маълумотлари асосида

Украина банклари ичида «ОТП Банк»ида жисмоний шахслар учун депозитлар салмоғи энг юкори ҳисобланади. Улар ичида муддатли депозитлар кўпроқ улушни ташкил қиласди. Лекин шуниси этиборга моликки аксар Украина банкларининг омонат колдигларида 2008 йилда камайиш кўзатилган.Чет эл валютасидаги депозитлар фоиз ставкаларида ҳам бирмунча кўтарилиш кўзатилди, бунда асосий ролни девалвация уйнади, чунки у пул омонатларини жозибадор ва банк томонидан таклиф қилинаётган фоизларни усмайдиган қилди. Масалан, сақланиш муддати 1 йилгача бўлган доллардаги депозитларнинг ўртacha фоиз ставкаси 2,64 фоизгача ошди (йиллик 12,4%гача), универсал омонатларники эса 1 фоиздан озгина кўпроқка кўтарили (йиллик 8,7%гача). Сақланиш муддати 6 ой бўлган омонатларнинг фоиз ставкалари йил охирига келиб 11,7%ни (3 пунктга ошди), сақланиш муддати 3 ой бўлган омонатларники эса йилига 11,2% (4 пунктга ошди) ни ташкил қилди. **Ю**корида Россия, Украина банкларининг депозит сиёсати тахлил қилинди. Тахлил натижалари шуни кўрсатадики Россия банкларида мижозлардан кабул қилинаётган депозитлар ҳажми бўйича рағбатланрирувчи сиёсат қўлланилиб, мижоз қанча кўп маблағ жалб қилса шунча кўп фоиз тўланади. Шунингдек муддат қанчалик ўзоклашгани сари фоиз ставкалари ҳам ошиб боради. Ушбу жиҳатлари билан Россия, Украина банклари Ўзбекистон банкларидан фарқ қиласди. Мамлакатимизда аҳоли омонатларни банкларга жалб қилиш бўйича олиб борилаётган ишлар кейинги вақтларда ўз ижобий самарасини бермокда.

III-Боб. Тижорат банклари ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича рақобатни ривожлантириш истиқболлари

Мустақил мамлакатимизда инқирозга қарши хукуқий чоралар кўрилаётганлиги иқтисодиётнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Ижтимоий ҳаётдаги ҳодиса ва жараёнларни теран мушоҳада этмасдан туриб, жаҳон молиявий-иктисодий инқирозини бартараф этишда хукуқнинг тартибга соловчи восита сифатидаги роли ва таъсирчанлигини ошириш мураккаб масаладир. Ўзбекистон шароитида молиявий-иктисодий инқирознинг олдини олиш чора-тадбирлари пухта, ўзокни қўзлаб амалга оширилаётган истиқболли дастурларда намоён бўлмоқда. Шу ўринда жаҳон молиявий-иктисодий инқирозини Ўзбекистон шароитида бартараф этишнинг устувор қонунчилик асослари, шунингдек тарихий, иқтисодий ва хукуқий аҳамиятга эга бўлган Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорлари муҳим хукуқий асос вазифасини бажараётганлигини таъкидлаш жоиз. Белгилаб берилган чора тадбирларга асосан иқтисодий ўсишнинг ўзок муддатли барқарор суръатларини ва иқтисодиётнинг мувозанатли ривожланишини таъминлаш; таркибий ўзгаришларни давом эттириш ва иқтисодиётни диверсификациялаш, буни биринчи навбатда, ҳалқаро сифат стандартларига жавоб берадиган, ички ва ташқи бозорларда талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётнинг энг муҳим тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан яхшилашга, қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратўзилмасини жадал ривожлантиришга, мулкдорнинг, аҳоли бандлигини таъминлаш, унинг турмуш сифатини оширишнинг энг муҳим омили сифатида хизматлар қўрсатиш соҳаси ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш; аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш маблағларини тижорат банкларидағи депозитларга жалб қилишни рағбатлантириш устувор вазифалар сифатида белгиланган.

Аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш маблағларини

тижорат банклариға жалб қилишнинг давлат томонидан таъсирчан ва ўзок муддатли рағбатлантириш ҳуқуқий механизмларини тўлиқ ишга солиш, банкларнинг инвестиция фаолиятини ривожлантириш, яъни инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва молиялаштиришни ташкил этиш бўйича тижорат банкларининг маҳсус хизмат кўрсатиш фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш тақозо этилади. Бинобарин, аҳолининг даромадларини кўпайтириш, фуқаролар ва тадбиркорлар мулк ҳуқуқининг кафолатлари, касаначилик фаолиятининг норматив-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, тадбиркорлик фаолиятида саноат мулкига бўлган ҳуқуқни хусусан, ихтиро, фойдали модел саноат намунасини ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш ва амалиётда татбиқ этиш яъни, инновацион технологияларни жорий этиш баробарида тежамкорлик тамойилини ҳуқуқий таъминлашга эришиш лозим. Энг муҳими, уларнинг экспортга маҳсулот ишлаб чиқариш борасидаги фаолиятини ҳар томонлама давлат томонидан рағбатлантириш механизмлари амалиётда ўзининг самарасини бермоқда. Аҳолининг бўш пул маблағларини жалб қилишнинг шакл ва услубларини такомиллаштириш ва янгилаш банк тизимини ислоҳ қилишнинг муҳим вазифаси сифатида белгиланади. Бинобарин, бу ўз иш фаолиятини жисмоний шахсларга банк хизматлари кўрсатиш асосида ташкил этган Ўзбекистон Республикаси Ўзсаноатқурилишбанки учун ҳам нихоятда долзарб вазифадир. Ўзсаноатқурилишбанки рақобатчилик шароитида самарали фаолият юргизиши учун аҳоли бўш пул маблағларини жалб этишнинг шакл ва услубларини янгилаши ҳамда яхшилаши лозим. Бугунги кунда жамғармалар моҳияти келажакда фойда кўрмоқ учун кундалик истеъмолда тежамкорлик қилишга боғлик, деган мазмунда талкин этилмоқда. Масаланинг бундай қўйилиши объектив равишда депозит фоизлари ставкасини кайта кўриб чиқиши тақозо этади. Мазкур шароитда белгиланган депозит фоизлари ставкаси жалб этилган жамғармаларни инфляция таъсиридан сақлашидан ташқари, уларнинг

ўсиб боришини ҳам таъминлаши лозим. Депозит фоизлар кийматини белгилаш вақтида ушбу кийматни белгилаб берувчи асосий омилларнинг таъсирини эътиборга олиш керак. Банк фаолиятининг рентабеллиги, инфляцион жараёнлар пассивларни оператив бошкариш, шулар жумласидандир. Диккатингизга таклиф этилаётган ушбу модельнинг ўзига хос ҳусусияти шуки, унда инфляцион ўзгаришлар кўрсаткичи норматив фоиз ставкасининг ажралмас қисми ҳисобланади.

Банк соҳасида қўлланилаётган амалий фаолиятнинг таҳлилий хуносаси шуни кўрсатмоқдаки, жамғармаларнинг айrim хилларини мижозлар учун қизиқарли қилиш мақсадида инфляцион таъсирини эътиборга олиб, сармоя ва жамғарма учун тўланадиган фоизлар миқдори ҳисоб рақамини ёпиш ёки унинг маблағлари билан молиявий операция бажариш чоғида қайта кўриб чиқсан маъқул. Шубҳасиз, банк амалиётида депозит фоизларнинг «антиинфляцион» моделига кескин бурилиш тарзида ўтиш оқибатида ушбу фоизлар билан боғлик сарф-ҳаражатлар тушадиган фойда миқдоридан ошиб кетади. Шуни назарда тўтган ҳолда, банк фоизлари ставкасини белгилаш сиёсатини улдабуронлик билан амалга ошириб, инфляцион ўзгаришлар таъсирини эътиборга оловчи янги модельларини аста-секин татбиқ этгани мақсадага мувофик. «Антиинфляцион» модельларнинг айнан қайси хили маъқуллигини аниқлаш учун мазкур омиларни эътиборга олиш керак: жамғарманинг у ёки бу хилини татбиқ этишда банкнинг иқтисодий манфаатдорлиги ҳамда жамғарманинг ижтимоий аҳамиятга молик эканлиги. Фараз қилишимизча, банк жамғарма капиталини ишончли, самарали лойихаларга жойлаштириш натижасида фоиз ставкаларининг «антиинфляцион» моделини жамғармаларнинг барча турларига нисбатан қўллаш мумкин бўлади. Ўзсаноатқурилишбанкида ошириладиган жамғариш операцияларининг таҳлили ва ҳозирги вақтда жамғариш жараёнларида кўзатилаётган ўзига хос динамик ўзгаришларни ўрганиш банк амалиётини такомиллаштириш юзасидан бир қатор аниқ

мулохазаларни билдириш учун асос бўлди. Хусусан, бадавлат мижозлар учун мўлжалланган эксклюзив хизмат турларини кенгайтириш ҳамда такомиллаштириш ўринлидир. Бунинг учун валюта бозорида қимматли қоғозлар савдоси билан боғлик траст операцияларини ривожлантириш керак бўлади. Жамғариш жараёнларида миллий сўмнинг қимматини ошириш мақсадида банкларда миллий валюта кўринишидаги жамғармаларни инфляция таъсиридан сақловчи турли хил банк маҳсулотларини яратиш таклиф этилган. Аҳоли ўртасида ўз пул маблағларини чет эл валютаси кўринишида сақлаш одатий тус олгани сир эмас. Шунинг учун банк мижозларига миллий валюта кўрсатгичлари тебранишларини назарда тутиб муҳофазали сўм жамғармаларини таклиф этиш даркор. Ўзок муддатли жамғармаларни уюштириш жараёнларини такомиллаштириш учун жамғармаларни сақлаш муддатининг якунида инфляция таъсирини назарга олиб, қўшимча қиймат тўлашга имкон берувчи депозит ставкаларини тайинлаш шарт бўлади. Рақобатборо дошликини ошириш ва алоҳида сақланаётган чет эл валютасини жалб қилиш мақсадида янги банк маҳсулоти сифатида валютада юутуқли жамғармани таклиф этиш мумкин. Жамғармалар бозорининг янги соҳаларини эгаллашга интилиш лозим. Хусусан, олий таълим муассасаларига хизмат кўрсатиши ташкил этиб, «талабалик ҳисобракам» ларни очиш керак. Фикримизча, ушбу таклиф, мулохазаларимиз нафакат Ўзсаноатқурилишбанки балки бошка барча тијорат банклари олдида турган аниқ масалаларини хал этишга хизмат қиласиди. Бундан ташқари, улар аҳолининг бўш пул маблағларини жалб қилишнинг шакл ва услубларини такомиллаштиришнинг методологик асосини ташкил этади. Ҳозирги кунда тијорат банклари ўз депозит сиёсатини юргазиша асосан аҳоли қатламлари, туман аҳоли сони ва уларнинг даромадларини эътиборга олиш зарур. Тијорат банклари аҳоли

кўлидаги бўш пул маблағларини йиғишида кўп ва турли хил омонатлар яратиш ва ўз хизмат доирасини кенгайтириш лозим.

Маълумки аҳоли қўлидаги бўш пул маблағни ҳозирги кунда тижорат банкларига бўлган эътибор пасайган бир вақтда аҳоли бундай маблағларни юқорида айтганимиздек ҳар хил янги омонат турларини яратган ҳолда амалга оширмоқда. Мисол тариқасида биз томондан таклиф этилаётган янги омонат турлари, жаҳон амалиёт синовидан ўтган пластик карточкалар, янги банк томонидан чикарилаётган депозит сертификатлар бунинг ҳаммаси ҳозирги замон депозитга жалб қилиш усулларидан бири ҳисобланади. Бундай омонатларни қанчалик тижорат банклари кўпроқ таклиф этсалар, аҳоли ўртасида тарғибот ва ташвикот ишларини тўғри йўлга қўйсалар ва шу омонатларни яхши реклама қилсалар ҳамда қилинган reklamaga амал қилган банкларга бўлган аҳоли ишончи ортади ва янги очилган омонатларга маблағ жалб қилиш енгил кўчади. Барча тижорат банклари ҳозирги кунда рақобатдош бўлиши учун ўзининг янги омонат турларини таклиф қилишади. Бирок, катта фоизга жалб қилинган маблағларни кандай активларга жойлаштириш керак деган савол пайдо бўлади. Омонатлар ривожланишида унинг кафолатланганлиги муҳим рол ўйнайди, сабаби бу кафолатланиш аҳоли банкка бўлган ишончини ортиради. Ҳозирги кунда Ўзсаноатқурилишбанки томонидан қабул қилинган омонатлар барчаси кафолатланган.

Мамлакатимизда аҳолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига кўпроқ жалб қилиш, жозибадор омонатларни мунтазам жорий этиш оркали уларнинг манфаатдорлигини ошириш ҳамда энг муҳими омонатчиларнинг ишончини янада мустаҳкамлашга қаратилган қонунчилик базасини ҳар томонлама такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Фаолият кўрсатаётган тижорат банклари томонидан аҳолининг бўш пул маблағларини банклардаги омонатларга жалб қилган ҳолда уларга кўшимча даромад олиш имкониятларини яратиш йулида изчил саъй-ҳаракатлар олиб борилмоқда.

Бунинг замирида халк фаровонлигини ошириш, аҳолининг турмуш даражасини юксалтириш мақсади ётгани эътиборга моликдир.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатиб турибдики, аҳоли маблағларини жалб қилишнинг замонавий усулларининг такомиллашувининг бирламчи шарти бу банклар ўртасида соғлом рақобат муҳитини юзага келтирилишидир. Чунки амалдаги тижорат банкларига хос анъанавий, бир хил турдаги хизматлар кўрсатиш шароитида рағбатлантирувчи усулларнинг банк тизимида кўлланиши кўшимча мижозлар жалб қилишнинг янги боскичини бошлаб берди. Бугунги кунда банк тизимида аҳолии омонатларини муҳофаза қилиш механизмларини жиддий ислоҳ қилиш заруратини вужудга келтирадиган бир қанча сабаблар пайдо бўлди.

Сабабларнинг биринчи гуруҳи табиий-тариҳий бўлиб, улар банк фаолиятининг мураккаблашиши ва янги анъанавий банк хизматлари бозоридан рақобатнинг ривожланиши билан боғлик. Банкларни ташкил қилишнинг фаоллашиши натижасида асосий банк хизмат турлари кўпайиб кетди ва сифатли хизмат кўрсатиш борасида рақобат курашига айланди, буни эса барча банклар ҳам амалга ошира олмайди. Шу билан бирга банк бизнеси тобора мураккаблашиб бормоқда. Бозорда анча мураккаб молиявий воситалар вужудга келмоқдаки, улар банк ходимларига жуда қатъий талаблар кўймоқда. Инфляциянинг ўзгарувчанлиги, бозорнинг барқарор эмаслиги шароитида нотўғри бошқарув қарори банк учун ҳалокатли бўлиб, банкротликка олиб келиши мумкин.

Сабабларнинг иккинчи гуруҳи аник тариҳий тавсифга эга бўлиб, банклар фаолиятининг ташқи шароитлари ёмонлашгани билан боғлик. Иктисолий тушқунликлар корхоналарни тўловга ноқобиллиги билан боғлик равища кредитлар кайтмаслиги хатарининг кескин ошишига олиб келади. Тўлов инкирози банк секторига ўтиши ва кўпгина кредит муассасаларини оғир аҳволга солиб кўйиши мумкин. Айниқса саноат мижозлари билан боғлик банкларнинг кредитлар кайтмаслигидан катта заарлар кўриш эҳтимоли бор. Одатда, ривожланган иктисолий даврда кўпгина тижорат банклари йирик

корхоналар ва саноат бирлашмалари томонидан ўз молиявий муаммоларини ҳал қилиш, яъни банк орқали кўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш мақсадида ташкил этилади. Бу банклар имтиёзли кредитлар олишга мажбур қиласиган акциядорлар ва пайчилар томонидан кучли тазийкка дуч келади.

Банкларнинг мижозлар билан муносабатларида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофик:

Биринчидан, банк муассасаларида фуқаролар омонатлари бўйича битимларни ёзма равишда тизим мажбуриятини белгилаш лозим. Банк ва омонатчи ўртасида битимнинг асосий шартлари томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари акс этган шартнома тўзилиши мумкин. Агар ҳисобварак омонатчини ёзма аризасига асосан очилган бўлса, банк унга ҳисобварак тартиби ёритилган ва томонлар муносабатлари кўрсатилган йўл-йўриклар ёки омонат бўйича шартларнинг бир нусҳасини бериши шарт. Мижоз ҳисобварак очилишидан аввал мазкур хужжат билан танишиб чиқиш ва ёзма равишда ўз розилигини билдириши керак. Афсуски хозир баъзи банклар мижоз билан ёзма битим тўзмайди, бу эса мижозларнинг ҳуқуқий томонидан ҳимоясини кафолатламайди.

Иккинчидан, банкларнинг ҳусусий ва корпаратив мижозларга ўзок муддатли мажбуриятлари бўйича фоиз ставкаларининг катъий белгилаб кўйилишини таъкидлаш зарур. Инфляция ва банк активлари бўйича фоиз ставкаларининг ўзгариб туриши шароитида банкнинг ўзига олган мажбуриятлари кейинчалик ҳалокатли бўлиб, тўловга ноқобил қилиб қўйиши мумкин. Банкнинг мижоз билан муносабатларини такомиллаштиришнинг учинчи йўналиши, банкнинг омонатчига унинг биринчи талаби билан шартномадаги муддат тугамаган бўлса ҳам омонатни кайтарилиш мажбуриятидир. Бу фуқаролик кодексига кайд этилган бўлса-да, амалиётда кўпинча бўзилмокда. Муайян банклар омонатчининг муддати тугамагунга қадар ўз пулларидан фойдаланишга йул кўймайдиган омонат турларини амалга оширмокда. Натижада омонатчида банкнинг ишончлилигига шубха

үйғонади, ўзгарувчан фоиз ставкалари шароитида омонатни муддатидан аввал олиш хуқуқини тан олиш, айникса зарурдир.

Президентимиз Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 18 январдаги 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишлиланган мажлисида сўзлаган маърӯзаларида аҳоли даромадлари микдори ўтган йили 17,5 фоиз ўсгани, ўртача иш ҳақи истеъмол саватчаси баҳосидан 4 баробардан зиёд ошганини таъкидлаб ўтди.

“Ана шу даврда, - деди давлатимиз раҳбари, - аҳолининг банклардаги омонатлари ўсиши 34,6 фоизни ташкил қилди, сўнгги ўн йилда эса 40 баробардан ошди. 2012 йилда мамлакатимиздаги барча инвестицияларнинг 20 фоиздан ортигини аҳоли инвестициялари ташкил этгани эътиборга моликдир”. Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда аҳолининг бўш пул маблағларини банкларга кенг жалб этишни кучайтиришга алоҳида вазифа сифатида қаралмоқда. Мамлакатимиз раҳбарининг «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги қарорида ушбу даврда аҳоли ва хўжалик субъектларининг тижорат банкларида депозитлари ҳажмини 2,5 марта га ошириш қўзда тўтилган. Бу вазифани аҳолининг молиявий саводхонлигини ошириш орқали ҳал этиш мумкин. Бинобарин, Жамғарма кассалари фонди билан ҳамкорликда аҳолининг молиявий билими даражасини ошириш ва жамғариш маданиятини шакллантиришга йўналтирилган тегишли чоратадбирларни амалга ошириш режаси ишлаб чиқилди. Халқаро эксперталар эътироф этишича, аҳолининг молиявий саводхонлиги даражасини ошириш мактаб ёшидаги болалардан бошланиши мақсадга мувофиқдир. Чунки, ёш авлоднинг молиявий билимларнинг асосий тушунчаларига эга бўлиши – келажакда уларни банк мижозларига айланишига замин яратади.

2011 йилда Марказий банк билан ҳамкорликда миллий валютада аҳоли жамғармаларини мобилизация қилиш бўйича стратегия ишлаб чиқилди.

Ундаги асосий бандлардан бири – аҳолининг молиявий саводхонлигини ошириш. Ўзбекистон аҳолисининг ярмидан ортиғини ёшлар ташкил этади. Бу йўналишдаги ишлар Германияда болаларнинг боғча давридан бошланади, биз ўзимизда тўпланган тажрибани кўллашга, Ўзбекистонда молиявий саводхонликни мактабдан бошлашга қарор қилдик. Лойиҳадан кўзланган мақсад – биринчидан, ёшларнинг молиявий саводхонлигини ошириш, иккинчидан, миллий валютада жамғармалар ошишини таъминлаш. Чунки ҳар қандай жамғарма инвестицияга йўналтирилишига шароит яратади.

Республикамизда тижорат банклари томонидан аҳоли омонатларини жалб этиш бўйича амалдаги қонунчилик базасига, айниқса банкларга нисбатан ишончнинг ошишига хизмат қиласидан аҳоли омонатларининг 100 фоизлик ҳимоялаш кафолатига, улар бўйича сирнинг сақланиши ҳамда омонатлар бўйича олинган даромадларнинг солиқдан озод этилганига ҳам эътибор қаратилди. 2013 йил учун прогноз қилинган макроиктисодий шартшароитлар банк тизимининг барқарор ривожланишига замин яратади, банкларнинг фаоллиги ва умуман иктиносидётнинг ривожланишига кўшадиган ҳиссаси ошади. Шу билан бирга, ўтган йиллардаги каби асосий эътибор банк тизими барқарорлигини тамиллашга ва уларнинг инвестицион жараёнлардаги фаоллигини янада кенгайтиришга қаратилади.

Хуқуқий ва инвестицион мухитни яхшилаш, кредит ташкилотларининг молиявий ресурслардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, уларнинг капиталлашув даражасини ошириш, банк тизими рақобатбардошлигини таъминлаш, банк соҳасида бошқарув ва назоратни такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши режалаштирилган. Ушбу омиллар умумий банк хизматлари сифатининг яхшиланишига ва замонавий банк технологияларининг татбик этилишига замин яратади.

Банк соҳасининг инвестицион жозибадорлигини сақлаб туриш биринчи навбатда, махаллий ва стратегик чет ел инвесторларига кўшимча акцияларни

сотиш ҳисобига банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш имконини беради.

Жорий йилда ҳам банк тизимидағи ислохотлар давом эттирилгани ҳолда Марказий банк томонидан қуидаги йуналишлардаги чора-тадбирлар давом эттирилади:

- қўшимча акцияларни чиқариш ва уларни фонд бозорларида жойлаштириш орқали банкларнинг жами капиталини йил мобайнида камида 20 фоизга ўсишини таъминлаш;
- банк тизимининг умумий устав капиталида нодавлат сектори улушкини ошириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш;
- депозит ва омонатларнинг янги турларини муентазам равишда жорий қилиш, тижорат банкларида аҳолидан жамғарма ва муддатли депозитларни қабул қилиш ва бошқариш тизимини янада такомиллаштириш каби тадбирларни амалга ошириш ҳисобига аҳоли ва хўжалик субъектларининг тижорат банкларидаги депозитлари ҳажмини камида 30 фоизга ошириш;
- тижорат банклари томонидан ўзок муддатли облигациялар ва депозит сертификатларини чиқариш ва пул бозорида жойлаштириш;
- банк инфратўзилмалари, хусусан, мини-банклар ва маҳсус кассалар тармоғини кенгайтириш ҳамда уларнинг фаолиятини такомиллаштириш орқали банк хизматларидан фойдаланувчиларга қулайликлар яратиш;
- ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш орқали банк хизматларининг сифатини янада юксалтириш ва кўламини кенгайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш, шу жумладан, республиканинг барча тижорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахсларга интернет-банкинг бўйича хизматлар кўрсатилиши борасидаги 2013 йилга мўлжалланган вазифаларнинг бажарилишини таъминлаш;
- банк пластик карточкаларидан фойдаланган ҳолда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизимини янада кенгайтириш;

- банклардан ташқарида жойлашган ва хавфсизлиги таъминланган идора ва ташкилотлар, йирик супермаркет биноларида банк инфокиосклари тармоғини кенгайтириш каби тадбирлар амалга оширилади.

Банкларда омонатлар ҳажмининг муттасил ўсишини таъминлаш мақсадида доимий равишда янги жозибадор омонат турларини таклиф этиб бориш, оммавий ахборот воситаларида аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларининг маблағларини банклардаги депозитларга жойлаштириш бўйича шакллантирилган кафолатлар тизими, яратилган имтиёзлар ва қулай шартшароитларни кенг тарғиб қилиш ишлари давом эттирилади. Шунингдек, ҳудудларда аҳолининг банк тизимиға бўлган ишончини ошириш мақсадида доимий равишда амалий семинарлар ўтказиш, уларни банк хизматлари билан таништириш, банк мижозларининг хуқуқий маданияти ва молиявий саводхонлигини ошириш, шунингдек тақдим этилаётган хизматлар сифатини ва келиб чиқаётган мавжуд муаммоларни баҳолаш мақсадида аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида сўровлар ўтказиш ишлари давом эттирилади.

Банкларда барқарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш, аҳолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига жалб қилишни янада рағбатлантириш ва кафолатлашга доир қабул қилинган Президентимизнинг қатор Фармон ва Қарорлари аҳолининг банк тизимиға бўлган ишончини янада мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Республикаизда банк инфратузилмасининг кенгайиб бориши банклар ўртасидаги рақобат муҳитининг кучайиши ҳамда банк хизмат турлари сифати ва кўламининг ошишига хизмат қилмоқда. Ушбу олиб борилаётган иктисодий чора –тадбирлар банк тизимининг ижобий ўзгаришига ва айнисса аҳолини банк тизимиға ишончини янада оширишга ўз ҳиссасини қўшади деган умиддамиз.

Хулоса ва таклифлар

Мамлакатимиз банк тизими ўзига хос тарзда ислох қилиниб ,банклар учун барча зарур шарт-шароит ва имкониятлар яратилган.Шу сабабли улар республикамизнинг барча миңтақаларида, қишлоқ жойларда ҳатто чекка-чекка жойларда ҳам фаолият юритмоқда. Банклар мижозлариниг молиявий аҳволи ҳам йилдан-йилга юксалиб бормоқда.

Бунга эса ҳўкуматимиз томонидан банк тизими ривожланиши учун барча,хуқуқий асослар яратилаётганлиги сабаб булмоқда. Деярли ҳар йили ушбу соҳани ривожлантириш, аҳолини банкларга бўлган ишончини янда ривожлантириш, мақсадида бир қатор қонун, фармон ва қарорлар қабул қилиниб, уларнинг ижроси мамлакатимизда фаолдият юритаётган банклар томонидан изчил таъминланиб келмоқда.

Аҳолининг ишончи уларни банк тизимидағи иштирокида кўринади. Бунда мижозларнинг маблағлари банклар учун асосий молиявий манбалардан бири бўлиб хизмат қиласди.

Аҳолининг муддатли омонатларининг банк учун ресурс сифатида афзалликлари куйидагилардан иборат:

Аҳолининг муддатли омонатлари нисбатан арzon ресурс ҳисобланади.

Муддатли омонатларга фоиз тўлаш билан боғлик ҳаражатлар банклараро кредитлар, банк векселлари ва бошка молиявий инструментлар бўйича ҳаражатлардан сезиларли даражада камдир.

Бозор иктисодиёти шароитида аҳолининг ва корхоналарнинг банкларга маблағларини муддатли ва жамғарма депозитлари шаклида қўйишдан манфаатдорлигини юзага келтирадиган бирламчи омил депозитларга тўланадиган фоиз ставкаларининг даражаси ҳисобланади. Аммо аҳолининг талабларига мос келадиган фоиз ставкаларини жамғарма депозитлари бўйича тўланмаётганлиги: аҳолининг қўйилган жамғарма депозитлари ва уларга ҳисобланган фоизларни ўз вақтида банклардан накд пул шаклида олишларига тўлик ишончнинг мавжуд эмаслиги аҳолининг маблағларини тўлик ҳажмда банкларга жалб қилишда кийинчиликлар туғдирмоқда. Шу боис тижорат

банклари ўз ресурс базасини ошириш учун мижозлар билан муносабатларини такомиллаштириш, мижозларга хизмат кўрсатиш ва уларнинг талабларини қондириш билан боғлик бўлган операцияларни эркинлаштиришлари асосида аҳолии ишончини қозониши, уларнинг бўш пул маблағлари ва жамғармаларини банкка жалб қилиш бўйича янги хизматлар қўллашни ишлаб чиқишилари лозим.

Ўзбекистонда банкларга бўлган ишончнинг мустахкамланишида 2003 йилда «Банк сири тўғрисида»ги Конуннинг қабул қилиниши като аҳамиятга эга бўлди. Унга кўра банклар томонидан мижозларнинг операциялари, ҳисобвараклари ва омонатларга доир маълумотлар сир сақланади. Ушбу конун ҳужжатларининг қабул қилиниши ҳамда тијорат банклари томонидан аҳолига кўрсатилаётган замонавий банк хизматлари турлари кенгайтирилиши ва банклар томонидан аҳолига қулай ва жозибадор омонат турлари таклиф этилиши натижасида аҳолининг банклардаги омонатлари салмоғи йилдан-йилга ошиб бормокда.

Банк тизимини ислоҳ қилиш билан боғлик хукумат қарорлари республикамизда фаолият юритаётган тијорат банклари ва уларнинг мижозлари учун хуқуқий асос бўлиб келмокда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1995 йил 9 ноябрдаги «Ўзбекистон банк тизимини ривожлантиришнинг комплекс дастўрини амалга ошириш чора-тадбирлари туғрисида» 427-сонли қарори мамлакатимиз банк тизимида қабул қилинган халкаро нормаларга мувофик янада такомиллаштириш ва жадал ривожлантиришга қаратилган.

Аҳоли томонидан банкларга қўйилаётган маблағларининг ишончли тарзда сақланишини кафолатлаш мақсадида 2002 йилда «Фуқароларнинг банклардаги омонатларининг кафолатлари тўғрисида»ги Конун қабул қилинди ва шу Конунга асосан «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш жамғармаси» ташкил этилди.

Бу жамғарманинг бош мақсади омонатларга пул қўяётган аҳолининг тўла ишончини таъминлаш чора-тадбирларини кўриш, банк омонатчиларини

ҳимоя қилиш, банк тизимиға бўлган ишончини ошириш ва республика банк тизимиға аҳолии омонатларини жалб қилишни рағбатлантиришдан иборат. Ушбу жамғармага мамлатимизда фаолият юритаётган барча тижорат банклари аъзо бўлган.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг омонатларини жаҳонда юз берадётган молиявий инқирознинг салбий оқибатларидан ҳимоялашнинг ишончли кафолатларини таъминлаш, мамлакат банк тизимиға аҳолининг ишончини тобора мустахкамлаш, аҳолии омонатларини тижорат банкларига жалб қилиш учун кўшимча шарт-шароитлар яратиш мақсадида 2008 йил 28 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатларини таъминлашга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Аҳолининг омонатларини банкларга кенг кўламда жалб қилишни таъминлаш мақсадида банкларнинг жорий ликвидлигининг барқарор даражасини таъминлаш лозим. Бунда муддати келган омонатларининг ва уларга ҳисобланган фоизларнинг накд пулда ўз вақтида ва тулиқ берилишини таъминлашга эътибор қаратиш лозим.

Депозитларнинг ўз вақтида мижозларга кайталишини таъминлаш мақсадида тижорат банкларининг ликвидлилиги ва тўловга қобиллиги устидан амалга ошириладиган назорат ва тахлилни кучайтириш лозим.

- Банклар томонидан омонатлар бўйича бериладиган рекламалар учун имтиёзлар бериш ёки бундай рекламалари текин қилиш, шунингдек оммавий ахборот воситалари орқали аҳолининг бўш пул маблағларини банкларда сақлашнинг афзалликлари туғрисида кенг кўламда ташвиқот ишларини олиб бориш;
- Ўзбекистонда фаолият юритаётган барча банкларнинг омонатлари ва уларнинг шартлари бўйича маълумот берадиган (салл сenter) телефон марказларини жорий қилиш
- Банклар ўртасида аҳоли омонатларини жалб қилиш бўйича рақобатни кучайтириш

- Аҳолига омонатлар бўйича тушунтирув ишларини олиб борувчи маҳсус маслаҳатчи менежерлар лавозимини жорий қилиш
- Тижорат банклари ўз ресурс базасини ошириш учун мижозлар билан муносабатларини такомиллаштириш, мижозларга хизмат кўрсатиш ва уларнинг талабларини қондириш билан боғлик бўлган операцияларни эркинлаштиришлари асосида аҳоли ишончини қозониши, уларнинг бўш пул маблағлари ва жамғармаларини банкка жалб қилиш бўйича янги хизматлар қўллашни ишлаб чикишлари лозим.
 - Аҳолини омонатларини жалб қилиш бўйича чет эл тажрибасидан фойдаланиш, яъни рағбатлантирувчи фоиз ставкаларини таклиф қилиш керак
 - Интернет, уяли алоқа воситалари ёрдамида омонатчига маълумотлар етказиб турилишини ҳамма банкларда жорий қилиш
 - Ҳар бир банкда депозит хизматларини кенгайтириш, аҳолининг кенг қатламини ҳоҳишлигини ўрганувчи ва янги хизматлар устида ишловчи маҳсус маркетинг тадқиқотчи ишини ташкил қилиш керак.

Агар ҳар бир шахс банкка қўйган маблағларини бут сақланишига, ўз вақтида қайтарилишига ва уларга тўланадиган фоизларинг барқарор бўлишига, банкдаги пул маблағлари билан боғлик бўлган барча маълумотлар сир сақланишига қанчалик кўп ишонч хосил қиласа ўзининг вақтинчалик бўш турган маблағларини банкка сақлашга ва шунинг эвазига қўшимча даромад олишга мойиллиги шунча даражада кўпайишига олиб келади. Шу боис, банклар учун биринчи галда, ўз мижозларининг ишончини қозониш, уларга сифатли хизмат кўрсатиш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Ана шу вазифалар ва меъёрлар қарор топган жойда мижоз манфаати, банк муассасасига мурожаат этувчи ҳар бир шахс ҳоҳиш истаги тўла қаноатлантиради, демак банкка ташриф буюрувчилар ва бўш маблағларин ҳеч шубхасиз ишониб топширадиганлар кўпаяди.